

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LX/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LX/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LX/1

НОВИ САД
2017

САДРЖАЈ

Ч Л А Н Ц И И Р А С П Р А В Е	
Zuzanna Topolińska: Distribution of Grammaticalized Information Between Sentence and Noun Phrase	7
Ор с ат Л и г о р и о: Сх. <i>блатор</i> (из балканског латинитета XI)	13
Ј а с м и н а Д р а ж и ћ, Ј е л е н а А ј и а н о в и ћ: Прагматика и семантика императивних исказа типа <i>буди крајшак</i>	37
Ivana Miškelejin: Discourse Functions of Topicalization and Left Dislocation in Serbian	53
Н а т а ш а К и ш: Један пример језичке (не)економије: синонимски односи међу деадјективним именицама страног порекла	71
В л а д а н Ј о в а н о в и ћ: Партиципска образовања на <i>-ћи</i> и <i>-вши</i> у савременим текстовима српског православног богословља	87
С л о б о д а н Н о в о к м е т: Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику	103
Ж а р к о Б о ш њ а к о в и ћ: Компарација придева у призренско-јужноморавским и северношарпланинским словенским говорима Косова и Метохије	119
М и р ј а н а М и р и ћ: Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима	133
Д о ј ч и л В о ј в о д и ћ: О граматичком статусу императивног инклузива у руском, српском и другим словенским језицима	165
Д р а г а н а П о п о в и ћ: Лексичко значење глагола перцепције и категорија вида (на материјалу руског и српског језика)	195
Х Р О Н И К А	
В и к т о р С а в и ћ: Књижевност и језик у Друштву српске словесности	209
Д а н к а В у ј а к л и ј а: Заседање Међународне комисије и Међународне радне групе за Опште-словенски лингвистички атлас	215
К Р И Т И К Е И П Р И К А З И	
Р а ј н а Д р а г и ћ е в и ћ: <i>Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe</i>	219
Т а м а р а Л у т о в а ц: Владимир Поломац. <i>Језик њовеља и њисама Српске десетогодине</i>	228
В е р а В а с и ћ: Mirjana Burzan, Ágnes Kacziba. <i>Srpsko-mađarski rečnik / Szerb-magyar szótár</i>	232
Р а ј н а Д р а г и ћ е в и ћ: Дејан Милорадов, Васа Павковић, Слободан Пузовић, Јавор Рашајски. <i>Орњиолошки речник</i>	240
А н а М а ц а н о в и ћ: Владан Јовановић. <i>Српска војна лексика и терминологија</i>	245
М и л и в о ј А л а н о в и ћ: Strahinja Stepanov. <i>Asertivnost, relevantnost i žanr</i>	249
М и л а Д р а г и ћ: Андрићеви знакови	255
Упутство за припрему рукописа за штампу	263
Contents	269

Мирјана Мирић

СТЕПЕН ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ ФУТУРА ПРВОГ У ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА*

Рад се бави граматицијом футура првог као једним од централних балканизама. Анализа на аутентичном материјалу тимочких говора указује на одсуство синтетичког футура, висок степен граматицијације *velle* форме у конструкцији футура првог, одсуство инфинитива из конструкције футура првог, као и факултативност у употреби субјунктивног везника *da*. Добијени резултати тумаче се из угла конвергентних процеса контактено условљене граматицијације, које у балканским језицима карактерише аналитизам.

Кључне речи: футур први, граматицијација, тимочки говори, Балкански језички савез, субјунктивни везник *da*.

This paper deals with the process of grammaticalization of de-volitive future as one of the central balkanisms. The analysis is based on the authentic material from the Timok vernacular. The results indicate the absence of the synthetic type of future tense, a high degree of grammaticalization of de-volitive future, the loss of infinitive, as well as the variation in the use of the subjunctive *da* form. The interpretation is based on the contact-induced grammaticalization which is characterized by analytism in the Balkan languages.

Key words: de-volitive future, grammaticalization, Timok vernacular, Balkan Sprachbund, subjunctive *da* form.

1. Увод. Говори призренско-тимочке дијалекатске области често се у литератури описују као говори српског језика који у извесној мери испољавају одлике типичне за језике Балканског језичког савеза (БЈС), у које спада и граматицизован облик футура првог. Иако је у српској дијалектолошкој литератури изузетна пажња посвећена анализи различитих аспеката ових говора, а ни примери футура не изостају (уп. Белић 1905; Станојевић 1911; Богдановић 1979; 1987; Тополињска 1994), аутентични материјал који се тиче индивидуалних језичких одлика ових говора спорадичан је у балканолошкој литератури. У њој доминира грађа из централних језика БЈС као што су македонски, бугарски и албански, односно њихових дијалеката.

У овом раду дајемо сажет преглед досадашњих сазнања о грађењу футура првог у језицима БЈС из угла теорије граматицијације, са посебним освртом на контактено условљену граматицијацију. Потом на материјалу тимочких говора анализирамо две језичке одлике окарактерисане као типичне за развој балканског футура: степен граматицијације *velle*-футура и присуство/одсуство инфинитива.

Важно је напоменути да се, према Ивићу (2009: 175), призренско-тимочка дијалекатска формација може поделити на пет дијалеката: призренско-

* Прилог представља резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Србије.

-јужноморавски, тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски, доњополошки и кратовски.¹ Иако је Белић (1905: 91) поделио тимочко-лужнички дијалекат на два поддијалекта: тимочки и лужнички, Соболев је даље предложио детаљнију поделу тимочко-лужничког дијалекта на четири јединице: тимочку, белопаланачку, пиротску и лужничку (СОБОЛЕВ 1994; 1995; ИВИЋ 2009: 198–199). Најсевернији, тимочки говори биће предмет нашег истраживања.

1.1. БАЛКАНСКИ ЈЕЗИЧКИ САВЕЗ. Језички савези настају на подручјима интензивног контакта говорника током дугих временских периода, када различити језици развијају бројне заједничке карактеристике на различитим нивоима језичке структуре. Према речима Брајана Цозефа, „A Sprachbund is an area where long-term intense and intimate contact among speakers of several different languages has led to massive structural convergence in languages that were once quite different from one another.” (JOSEPH 2001a: 19). Осим бројних језика којима се говори на истом подручју, важан критеријум који карактерише језичке савезе јесте скуп језичких обележја чије се присуство не може објаснити генетским сродством, универзалним ограничењима која се тичу језичке структуре или развоја језика, нити случајношћу (HEINE – KUTEVA 2005: 174).

Један од најчешће разматраних примера језичких савеза је свакако Балкански језички савез.² Различити аутори слажу се да обележја БЈС нису присутна у свим балканским језицима на истим нивоима језичке структуре, нити у истом степену. Према О. Мишеској Томић (2004а: 2), обележја БЈС су најбројнија у оним подручјима Балкана са највећим бројем језика на истој територији. Ради се о подручју јужних делова Охридског и Преспанског језера (LINDSTEDT 2016: 51), где се преплићу грчки, албански, македонски и арумунски, а Асенова наводи да су и суседне територије јужне Албаније и Епира такође балканизоване (АСЕНОВА 2002: 17). Локални дијалекти на овој територији показују велике сличности, имајући у виду велики број *балканизма*³.

Територија БЈС не кореспондира географски са територијом Балканског полуострва – нису сви језици који се говоре на Балкану део БЈС. Уобичајено се у језике БЈС сврставају албански језик, балкански романски језици (румунски, меглено-румунски, арумунски, истро-румунски), балкански словенски језици (бугарски, македонски и говори признско-тимочке дијалекатске области српског језика), док новогрчки, балкански ромски, балкански турски и сефардски језик испољавају нека обележја БЈС, мада се често карактеришу као мање балканизовани (уп. LINDSTEDT 2000; СОБОЛЕВ 2003; HEINE – KUTEVA 2005; FRIEDMAN 2011; SCHALLER 2015, између осталих).⁴

¹ Поделу на прве три истиче и Белић (1905: 39).

² Развој БЈС према неким наводима датира у период од 800. до 1700. године (HEINE – KUTEVA 2005: 187), а кључан период за развој БЈС свакако је период петовековне интензивне владавине Отоманског царства на територији Балкана (LINDSTEDT 2000: 238–241), мада се не сме занемарити ни утицај контаката у римском, односно византијском периоду (ТОПОЛИЊСКА 2008). За шири преглед теорија историјског развоја БЈС и социолингвистичке ситуације која је на његово стварање утицала упућујемо читаоце на радове Ј. Линдстеда (LINDSTEDT 2000; 2016).

³ Термин *балканизам* односи се на типолошке паралеле међу балканским језицима, посебно у домену морфосинтаксе (АСЕНОВА 2002: 75).

⁴ Према Линстеду, у Отоманском царству није постојао језик који би се могао посматрати као јединствени *lingua franca*, будући да је отомански турски био административни језик

Једно од битних питања распрострањања БЈС тиче се и северне границе, односно периферних језика и дијалеката који испољавају обележја БЈС (Грицкат 1993), те је један од циљева нашег рада да, у погледу граматицизације футура првог као значајног обележја језика БЈС, испита да ли је он и у којој мери присутан и у српским тимочким говорима. Важно је осврнути се на тврдњу А. Н. Собољева (SOBOLEV 2004) да нису стандардни језици ти који су одговорни за настанак језичких савеза, већ појединачни дијалекти, с обзиром на то да се вишевековни језички контакти постижу на нивоу дијалекта. Из тих разлога понекад је тешко прецизно утврдити који језици су део БЈС, а додатну потешкоћу представља чињеница да се језичке промене одвијају у комуникацији међу саговорницима, на локалном нивоу, и да се с временом шире.⁵ Тако, када С. Милорадовић наводи да српски језик у целини припада периферији БЈС (Милорадовић 2015: 271), парафразирајући Шалеров термин – балкански језици другог степена (SCHALLER 1975), треба бити обазрив у погледу два питања: пре свега, који дијалекти/вернакулари конкретних језика, па и српског, испољавају одлике језика БЈС, као и на којим се нивоима језичке структуре те одлике јављају. Говори призренско-тимочке дијалекатске области сматрају се „високобалканизованим српским народним говорима” (Милорадовић 2015: 269), мада се различити балканизми срећу и у другим говорима.

Без обзира на различит број и степен присуства језичких обележја карактеристичних за БЈС, постоје језичке црте које се неоспорно наводе као типичне (уп. JOSEPH 1999; LINDSTEDT 2000; MIŠEŠKA TOMIĆ 2004а за исцрпан приказ језичких одлика): а) фонолошка обележја: одсуство обележја попут дужине и назализације у артикулацији вокала; присуство полугласа; б) морфолошка обележја: енклитички постпозитивни одређени члан; *velle*-футур – маркер будућег времена настао од волунтативног глагола са значењем ‘хтети’; спајање генитива и датива; аналитички компаратив; в) синтаксичка обележја: употреба посебног глаголског облика којим се указује на евиденцијалност; прономинална редупликација објекта; губљење инфинитива и замена финитном допуном.

Неке од наведених карактеристика, а свакако развој балканског *velle*-футура, могу се сагледати из перспективе контактено условљене граматицизације.

1.2. ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА. Појам граматицизације уобичајено се дефинише као развој граматичких облика од лексичких јединица или других граматичких категорија (HEINE 2003: 579; HEINE – KUTEVA 2002: 2). У оквиру теорије граматицизације кључно питање је како облици који у једној фази

Отоманског царства, а грчки престижни језик православне хришћанске популације у датом периоду. Већина становника на територији Балкана није их зато говорила, нити су изворни говорници ових језика показивали тенденцију да уче друге језике дате територије. С друге стране, ромски језик пратила је стигматизација, те га друге етничке групе нису високо вредновале, нити говориле. Из ових разлога балкански турски, новогрчки и ромски нису прошли кроз језичке промене карактеристичне за друге језике Балкана (LINDSTEDT 2000: 294).

⁵ Полазећи од идеје о типичним одликама европских језика развијене под термином *Standard Average European* (HASPELMATH 2001), Макарцев развија концепт *Standard Average Slavic*, типичног словенског језика у односу на чије би се конвергентне језичке одлике посматрали, између осталих, и словенски језици БЈС (МАКАРЦЕВ 2013: 516–517).

развоја језика имају конкретна лексичка значења у каснијим фазама добијају апстрактне граматичке функције. Процес граматикализације сматра се главним извором функционалних речи и флексије (CROFT 2000: 157), а као типичан пример често се наводи и развој футура у многим генетски и типолошки несродним језицима, који је констатован не само у језицима БЈС, већ и у романским језицима, енглеском и свахилију (в. ROBERTS – ROUSSOU 2002 за детаљнију дискусију). У процесу граматикализације, лексички волунтативни глагол ('хтети') постаје помоћни глагол у функцији маркера будућег времена, са могућим даљим редуцијама у партикулу или афикс (HEINE 2003: 587).

Из функционалног и типолошког угла посматрано (cf. HEINE – KUTEVA 2002; 2005; HOPPER – TRAUOGOTT 2003), граматикализација је суштински мотивисана успешном комуникацијом, а контакти међу језицима узрокују различите типове промена у језичкој структури (HEINE 2003).⁶ Типични случајеви контактано условљене граматикализације јесу процеси конвергенције карактеристични за језичке савезе.⁷

1.3. Балкански футур из угла теорије граматикализације. У језицима БЈС постоје два начина образовања будућег времена: са глаголом 'хтети' и глаголом 'имати', чија употреба варира функционално и територијално у сваком балканском језику.⁸ Најчешће анализирани облик будућег времена је са волунтативним глаголом 'хтети' праћеним инфинитивом или субјунктивном конструкцијом (да) + презент.⁹ Осим модалне клитике, балкански футур са 'хтети' одликује се и ишчезавањем инфинитива и његовом заменом субјунктивном конструкцијом (АСЕНОВА 2002: 201).

Процес граматикализације маркера будућег времена у језицима БЈС могао би се објаснити концептом градуалне промене (енгл. *cline*), односно континуумом који обухвата следеће фазе: лексички глагол > граматичка реч (помоћни глагол) > клитика > флективни афикс (адаптирано према THAU-KNUDSEN

⁶ За разноврсне примере граматикализације у словенским језицима в. радове у зборницима НОМАСНИ 2011а; 2011б; KACZMARSKA – НОМАСНИ 2014.

⁷ Такође су занимљиви примери контактано условљених процеса граматикализације којим настају помоћни глаголи у различитим европским језицима, а коју наводе HEINE – НОМАСНИ (2011), разматрајући идеју о Европи као језичком савезу. Вредан пажње је и чланак З. Тополињске (ТОПОЛИЊСКА 2008) о систему граматикализације модалних дистинкција у српском језику из угла балканске лингвистике, премда рађен на материјалу савременог писаног језика.

⁸ Мање пажње посвећено је конструкцији футура која се гради од глагола 'имати' (*habeo*-футур), као у албанском *kam për të shkruar*, грчком *έχο να γράφω*, румунском *am să scriu*, македонском *имам да пишувам* (сви у значењу 'Ја ћу да пишем / Имам да пишем') (THAU-KNUDSEN 1998: 65). Детаљна ареална дистрибуција *habeo*-футура приказана је у АСЕНОВА (2002: 216–217) и СОБОЛЕВ (2003: 60–63), а вредан пажње је и рад о *habeo*-футуру у македонском језику (МИТКОВСКА – ВУЖАРОВСКА 2014).

⁹ У литератури се зависна допуна којом је инфинитив замењен у балканским језицима среће под различитим називима: субјунктив, конјунктив, да-конструкција, конструкција да + презент. У нашем раду користићемо термин *субјунктивна конструкција да + презент*, ослањајући се на термин *subjunctivus praesentis* (уп. Тополињска 2008: 56, Галдова 2014: 65). За детаљне радове о овој конструкцији у балканским језицима, пре свега македонском, али и бугарском, ромском, арумунском, упућујемо читаоце на зборник о субјунктиву (Тополињска 2014). Такође желимо да напоменемо да У. Гајдова третира *кѐ*-конструкције у македонском језику као „кондиционалот praesentis” када су употребљене у аподози условне реченице и наводи да је партикула *кѐ* јасан показатељ епистемичке модалности (Галдова 2008).

1998: 65; HOPPER – TRAUGOTT 2003: 7).¹⁰ Треба истаћи да језички облици не прелазе нагло из једне категорије у другу, већ пролазе кроз низ мањих промена које показују сличне тенденције у различитим језицима (HOPPER – TRAUGOTT 2003: 6).

Процес граматиализације *velle*-футура у балканским језицима одвијао се у неколико фаза у периоду од XIV до XVI века (АСЕНОВА 2002), а последица је интензивног контакта међу говорницима балканских језика, односно високог степена мултилингвизма и мултикултуралности.¹¹ У процесу развоја балканског футура могу се идентификовати четири основна параметра граматиализације, који су међусобно зависни и заједно одговорни за процес граматиализације (HEINE – KUTEVA 2002; 2005; HEINE 2003):

а) десемантизација – постоје две сукцесивне концептуално-семантичке промене: од значења жеље до значења намере и од значења намере до значења будућности;

б) екстензија – употреба некадашњег волунтативног глагола у новим контекстима који дозвољавају његову употребу уз неаниматни субјекат;

в) декатегоризација – глаголи са значењем волунтативности у језицима БЈС (*thêlo* у грчком, *dua* у албанском, *xotëti* у балканским словенским језицима, *volo* у балканским романским језицима, *kam* у ромском) изгубили су своја морфосинтаксичка обележја карактеристична за лексичке глаголе и развили се у непроменљиве функционалне партикуле.

г) ерозија – некадашњи волунтативни глагол изгубио је свој фонетски садржај, често се свдећи на једносложну клитику главног глагола: *tha* у модерном грчком, *do* у албанском, *šte* у бугарском, *ke* у македонском,¹² *voi* и *o* у румунском, *va* у арумунском,¹³ *ka* у ромском.¹⁴

1.4. Футур први у тимочким и другим српским говорима. У дијалектима српског језика традиционално се дефинишу два основна начина творбе футура првог: синтетички футур, који се гради од инфинитивне основе и

¹⁰ Граматиализација почиње конкретним, лексичким обликом и конструкцијом. У идеалним условима завршава се потпуном редукцијом или заменом семантичког, морфосинтаксичког и фонетског садржаја (HEINE 2003).

¹¹ Детаљне фазе дијахроног развоја балканског футура у језицима БЈС описане су у следећим радовима: JOSEPH 2001b и LELUDA-VOSS 2005 (новогрчки), АСЕНОВА 2002 (новогрчки, бугарски, албански, румунски), THAU-KNUDSEN 1998 (старословенски, албански, македонски), ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР 2012 (старосрпски), MIŠESKA TOMIĆ 2004b (македонски), МЛАДЕНОВА 2010 (бугарски), D'HULST et al. 2004 (романски балкански језици), PETROVIĆ-RIGNAULT 2005 (влашки), VARA – KHAL – SOBOLEV 2005 (арумунски), ELŠIĆ – MATRAS 2006, РУСАКОВ 2005, BORETZKY 1999, FRIEDMAN 2000 (ромски). О да-конструкцијама у црквенословенским списима македонске редакције в. ЈАЧЕВА-УЛЧАР 2014. За синхрони пресек начина творбе футура у различитим дијалектима БЈС в. СОБОЛЕВ 2003.

¹² У дијалектима македонског језика партикула *ke* (*кe*) јавља се и у облицима *ka*, *za*, *жа* (ГАЛДОВА 2008: 212).

¹³ У охридском арумунском маркер будућег времена (*u*) такође је граматиализован (МАРКОВИЋ 2007: 154–155).

¹⁴ Граматиализација волунтативног глагола евидентна је и у виду партикуле *že* настале од облика **žče da* у словенском говору албанског села Бобоштица, а у овом говору забележен је и „балкански конјунктив”, односно будуће време са везником *da*, као и бројни други балканизми (МАКАРЦЕВ 2013: 515). Захваљујемо анонимном рецензенту на напомену да се наведени говор сврстава у македонске говоре.

наставака у виду енклитичких облика помоћног глагола *xīēiti* (*īisac̄u*), и аналитички футур, који се реализује у конструкцијама типа енклитички облик глагола *xīēiti* + инфинитив (*ja ĥu īisac̄iti*) или енклитички облик глагола *xīēiti* + (да) + презент (*ja ĥu da īiic̄em*).

У раду заснованом на дијалектолошким описима грађе из призренско-тимочке дијалекатске области, Тополињска (1994: 151) констатује четири основна синтаксичка модела творбе футура првог: а) *ja ĥu/xoĥu/нећу да īiic̄em*; б) *ja ĥu/xoĥu/нећу īiic̄em*; в) *ja ĥe da īiic̄em*; г) *ja ĥe īiic̄em*, који се базирају на две дихотомије: присуство / одсуство субјунктивног *да* и категоријална променљивост *velle* облика. Четврти тип – са граматикализованим *ĥe* за сва лица и изостављањем везника *да* – регистрован је као најфреквентнији у неким говорима призренско-тимочке области (уп. Реметић 1996; Младеновић 2003).

Неколико студија српских народних говора који припадају различитим дијалектима указује на присуство аналитичког футура који се гради од (ен)клитичког облика презента глагола *xīēiti* и презента глагола. Ивић га је забележио у шумадијско-војвођанским говорима југоисточног Баната (Ивић 1990), а балкански модел футура регистрован је у облику партикула *ĥe* + (да) + презент у Банату (Ивић – Бошњакковић – Драгин 1997), писаном идиолекту из Ченеја (Бошњакковић 2015, аутор наводи један пример), као и у српским говорима Косова и Метохије (Радић 2004). У истраживањима српских клисурских говора у Румунији, С. Милорадовић је забележила футурску конструкцију „с петрификованим *ĥe* и без субјунктивног *да*” (*īa ĥe идеш īīамо, ĥe се īoйрави*) (Милорадовић 2015: 269), а раније указала и на употребу аналитичког футура у новопазарско-сјеничким говорима, као и у косовско-ресавском и смедеревско-вршачком дијалекту (Милорадовић 2007: 366).

У погледу облика помоћног глагола *xīēiti*, различити аутори наводе факултативну употребу облика *ĥe* и *ĥu* у 1. лицу једнине (Тополињска 1994; Ћирковић 2013; Милорадовић 2015).

Редукција инфинитива и супституција субјунктивном конструкцијом (да) + презент такође је констатована у српским народним говорима, а условљена је различитим факторима, попут утицаја несловенских језика на периферне дијалекте. Неки аутори наводе да је губљење инфинитива у балканским словенским језицима последица контакта са грчким, те да су се да-конструкције појавиле у старословенском језику као функционална замена за инфинитив (Бужаровска – Митковска 2014: 22–23). С друге стране, С. Милорадовић (2015: 274) наводи да се ово обележје у клисурским говорима може интерпретирати као утицај румунског језика или као балканизација парадигме будућег времена.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Циљ истраживања је да сагледа степен граматикализације футура првог у тимочким говорима из угла обележја карактеристичних за језике и дијалекте Балканског језичког савеза. Полазећи од четири основне синтаксичке формуле творбе *velle*-футура засноване на дијалектолошким описима (Тополињска 1994), желимо проверити и квантитативно илустровати у којој мери савремено стање народног говора у тимоч-

ком крају одсликава: а) граматикализацију *velle*-футура; б) редукцију инфинитива; в) изостављање субјунктивног везника *da* из конструкције футура првог.

Важно је нагласити да се у раду бавимо првенствено морфосинтаксичким обележјима футура првог, а не концептуалним категоријама (будућег) времена и модалности. Питања које је значење футура првог примарно – темпорално или модално, те како се семантика футура првог мењала у процесу граматикализације, иако изузетно важна питања, нису главни предмет интересовања нашег рада. Такође, у овом раду степен граматикализације сагледавамо из синхроне перспективе и темељимо га на говорном језику,¹⁵ премда смо свесни да дијахрона перспектива пружа важне увиде у овај феномен, проучавајући фазе граматикализације појединих облика (уп. Грковић-Мелџор 2012 за развој футура у старосрпском језику и FEUILLET 2010 за сажет дијахрони преглед глаголских система у балканским језицима). Иако се граматикализација може посматрати из строго формалног угла (HARRIS – CAMPBELL 1995; CROFT 2000; ROBERTS 2007), у овом раду резултат процеса граматикализације футура првог посматрамо из функционално-типолошких приступа, односно из угла контактано условљене граматикализације.

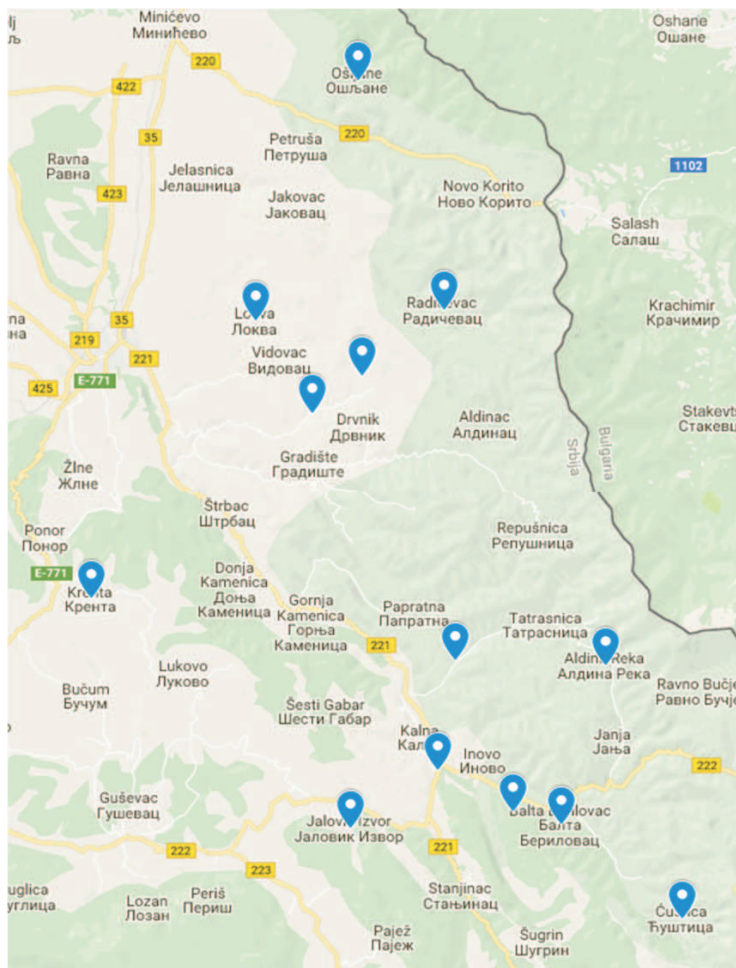
3. Корпус. У раду су анализирани транскрипти аудио и видео-материјала који је током 2015. и 2016. године прикупљен у оквиру пројекта *Немањеријална бащинина тимочких џовора* (Дигитални архив Балканолошког института САНУ – ДАБИ).¹⁶ Целокупна прикупљена грађа садржи узорке говора више стотина информатора из 82 насеља општина Књажевац, Зајечар и Сврљиг и доступна је у интегралном облику у оквиру интерне мреже САНУ, као и у монтираном облику на сајту пројекта <http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/timok/index> и Youtube каналу Теренска истраживања на интернет адреси: <https://www.youtube.com/channel/UC4EpCSAnEb2RIsIRY7pfNdQ>.

За потребе овог рада корпус смо ограничили на узорке говора следећих 12 насеља тимочког говора: Алдина Река, Балинац, Балта Бериловац, Вртовац, Јаловик Извор, Крента, Локва, Ошљане, Радичевац, Стара Кална, Старо Корито, Ћуштица (Мапа 1).¹⁷ Део ових насеља, конкретно: Балтаберировци, Извор-Јаловик, Кална, Крента, Ошљане, Радичевци-овци, А. Белић је експлицитно сврстао у насеља тимочко-лужничких говора, (Белић 1905: XLI–XLII).

¹⁵ Иванова (2010: 149), међутим, истиче да је за поимање сличности и разлика (међу балканским словенским језицима) језичке одлике важно сагледати и на линији *дијалекат* – *џоворни језик* – *сјандардни* (*писани*) *језик*.

¹⁶ У раду су анализирани снимци интервјуа које су водили следећи истраживачи: Теодора Вуковић, Данијела Поповић, Бојан Ристић, Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић. Снимци су искоришћени уз сагласност аутора-истраживача, којима овом приликом захваљујемо. Сва ауторска права на снимке задржавају сами истраживачи.

¹⁷ Преслушани су и снимци насеља Габровница, али у говору саговорника из овог села нису регистровани примери употребе футура првог, нити употребе глагола *хйеџи* било у потврдном, било у одричном облику.

Мапа 1. Насеља тимочких говора обухваћена анализом.

Анализиран је говор 30 саговорника (25 жена и 5 мушкараца) старијег доба, који су рођени у наведеним насељима или су се у младости преселили из околних насеља.¹⁸

Будући да су теме разговора са саговорницима и питања истраживача који су водили разговоре усмерени на традицијску културу и прошлост, а не на теме које би захтевале употребу будућег времена, број примера употребе футура првог, као и потврдног и одричног облика глагола *хити* ограничен је – укупно је анализирано 256 примера. Међутим, важно је истаћи да се ради

¹⁸ Треба напоменути да је материјал у оквиру ДАБИ базе унапред подељен у две категорије – *узорак говора* и *усмена историја*, где прва подразумева узорак говора који одсликава аутентичан дијалекат, док друга категорија садржи узорак језика саговорника који из различитих разлога нису желели да говоре дијалектом (уп. опис дат на адреси: <http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/timok/index>). У овом раду анализиран је материјал из категорије *узорак говора*.

о употреби ових облика која није индукована од стране истраживача, те су примери значајни јер су аутентични и спонтано употребљени.¹⁹ Транскрипти примера анализираних у раду дати су у Прилогу.²⁰

За потребе овог рада из транскрипата интегралних снимака ексцерпирани су следећи типови релевантних примера, чији укупан број наводимо у загради:

а) облици футура првог (*че да идем*) (162 примера) и (ен)клитички²¹ облици презента помоћног глагола *хїеїи* без допуне (*квој ћемо дру̀зо*) (25 примера);

б) пун потврдан облик презента глагола *хїеїи* у два типа примера: хтети + (да) + презент (*оћу да њричам*), као и облици глагола *хїеїи* у значењу *желеїи* без допуне (*ако оћеїе, ајдеїе код мене*) (24 примера);

в) одричан облик презента глагола *хїеїи* у два типа примера: неће + (да) + презент (*један нече да се врне*), као и одричан облик у значењу *не желеїи* без допуне (*кад ља нечеїе*) (45 примера).

Важно је напоменути да анализа обухвата примере спонтане употребе футура првог и потврдног/одричног облика глагола *хїеїи*. Нису анализирана 23 примера непродуктивног понављања следећег типа: а) примери формулативне употребе, б) примери у којима је саговорник поновио облик који је истраживач претходно употребио, в) примери у којима је саговорник поновио сопствени пример на идентичан начин (те су, приликом рачунања укупне фреквенце релевантних облика, примери понављања истог облика у сегменту говора истог саговорника рачунати као један пример употребе).²² Такође, није узето у обзир 11 релевантних примера из сегмената говора које због буке или лошег квалитета снимка није било могуће тачно транскрибовати.

4. АНАЛИЗА

4.1. Футур први. У анализираној грађи забележена су 162 примера употребе футура првог. Нису регистровани примери синтетичког футура, већ саговорници доследно употребљавају аналитички футур типа: (ен)клитички

¹⁹ Постојећи упитници који се односе на употребу облика футура првог, иако драгоцени, не указују на избор тема и питања која је могуће поставити саговорницима, већ обухватају општа теоријска питања која се тичу форми изражавања будућег времена (уп. Ракић-Милошковић 1995: 557; Соболев 2003: 58), те желимо истаћи потребу за формирањем упитника којим би се саговорници избором адекватних тема навели на употребу облика будућег времена.

²⁰ Ознаке коришћене у транскрипцији: ИСТ – истраживач који води интервју, САГ – саговорник (уз редни број саговорника за дато насеље), # – кратка пауза, ### – дужа пауза, [...] – изостављен нерелевантан део транскрипта, [реч или део речи] – аутокорекција истраживача или саговорника која следи након заграде. Неразумљив говор обележен је ознакама: *део речи, *реч, ***.

²¹ Будући да се у појединим примерима грамаатикализовано *ће/че* јавља у иницијалној позицији у реченици, не можемо говорити о енклитизацији, те у раду користимо термин *клиїика* (пример: Локва, САГ3: И тој се звала цркварка. И она знајеше нешто кад јој се прекаже. Баш кад је у Подвис било (ИСТ: Мхм.) рудник # она се чевила: *Че* буде, *че* буде, *че* гине народ. Знам ја бабу ту јако убаво ју знам. *Че* буде, не ваља, *че* гине народ).

²² Пример непродуктивног понављања: САГ2: Шта да радим # (смеје се) кад немам кад немам никога? Они *че дојду че дојду*. Нити има да ме зову. (Локва, САГ2)

Пример формулативне употребе: САГ5: Певаш: „Дај ни Боже росну кишу да зароси наше поље. Боже госпoде *ће* ни *даде*.” (Ћуштица, САГ5)

облик презента глагола *хїеїи* (*ћу/ће*) + (да) + презент, као у примерима (1), (2), (3), (4), (5), (6) и (7). Примери наведени под (а) илуструју употребу субјунктивног везника *да*, док примери под (б) илуструју изостављање овог везника, а њихов укупан број наведен је у загради.²³

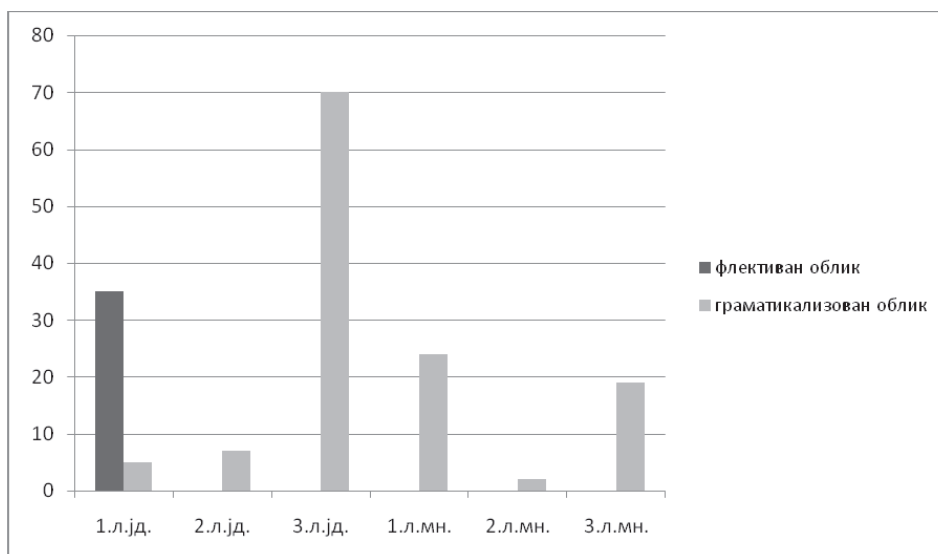
- (1) 1. л. јд., флективан облик (35):
 - а) САГ2: Рече: # „Кад би имала сукњу *так(в)у да ми дајеш”. Па реко: „Ако ти дадем сукњу ту ја *ћу* гола *да осїанем*. Нема за мене”. (Балта Бериловац, САГ2)
 - б) САГ3: [...] тој око му мало рањено. Он је по чину капетан био отац ми. А ја како *ћу* га *исїїшам* сѓг дал види: „Видиш ли тате [...]” (Балта Бериловац, САГ3)
- (2) 1. л. јд., граматикализован облик (5):
 - а) САГ3: Али ја не могу да идем. *Че да идем* у Књажевац. (Старо Корито, САГ3)
 - б) САГ4: Бил на операцију па вели: „Нећу да седим горе, стра ме ноћу по напоље да искочим. [Ће си до] *ће* си *дојдем* овде.” (Балинац, САГ4)
- (3) 2. л. јд., граматикализован облик (7):
 - а) САГ1: А *ће да* си ти *узнеш* * туј? (тражи од истраживача да помери нешто своје) ИСТ: Оћу *ћу* си узнем. САГ1: А могу ја и на овај крај. (Радичевац, САГ1)
 - б) САГ2: Мора га пројдеш. Да га па да се после сече. Да се чисте њивете. Дал *ће* га сад угаримо, дал *ће* упролеће? САГ3: па јел *ће сејеш* нешто? (Ћуштица, САГ3)
- (4) 3. л. јд. (70):
 - а) САГ1: Који најде пару # он *че да има* у ту годину # пуно пара да заради. (Крента, САГ1)
 - б) САГ1: Пази се да се преко њега не претури на пример овај чаша или вино или било шта. Било одело његово било. Ако се претури *ће се* он *уїенчи*. (Радичевац, САГ1)
- (5) 1. л. мн., граматикализован облик (24):
 - а) САГ1: А кад се породи и *ће да идемо* у комшилук се породило и баба казује и(ли) нана каже да идемо али *ће да* му *їонесемо* месимо кравај. (Балта Бериловац, САГ1)
 - б) САГ3: Па било народ бели свет. А саг смо остали те само седам души. Оно једна баба ти скоро иде. Ми *че осїанемо* шестина. (Балинац, САГ3)
- (6) 2. л. мн., граматикализован облик (2):
 - а) без примера са везником *да*
 - б) САГ1: Она једно снима ти друго и *ће сасїаиїе* и *ће да* буде. Мене има да слушају сви. ИСТ: Аха. САГ1: Ако нека, ја сам стара, *ћу* умрем па нека да остаим успомену. (Јаловик Извор, САГ1)
- (7) 3. л. мн. (19):
 - а) САГ1: А тој су мушкатле. И овој су ми јесенице. Оне *ће се* скоро [да] *да се расцвейїају*. (Јаловик Извор, САГ1)
 - б) САГ1: „Немој да улезнеш у купињак. Туј *ће те*,” вели „цел те *изеду*. Ту *ће те*,” вели „курјаци *изеду*.” Све она ми то она оприча ми онај старац. (Ошљане, САГ1)

²³ Напомена: Насеља тимочких говора укључена у ДАБИ базу обухватила су подручје шире од ч/ц изоглосе, те је приметно да наши саговорници употребљавају облике са *ч* и *ћ*. За проблематику ч/ц зоне, детаљну ареалну дистрибуцију у источним српским и западним бугарским говорима, као и примере, в. Собољев 1994 и SOBOLEV 1998a: 22–45, 389–397; 1998b; 1998в.

Осим 1. лица једнине у коме постоји варијација облика *ћу* и *ће*, саговорници у свим другим облицима употребљавају искључиво граматикализован облик *ће* (Графикон 1). Варијација *ћу* и *ће* већ је регистрована у литератури у корист облика *ћу* (Тополињска 1994, Ћирковић 2003), а Тополињска ову доминацију тумачи чињеницом да због своје природне семантичке маркираности 1. лице једнине најдуже чува и формалну маркираност (1994: 153). Треба истаћи да је у тимочким говорима Собољев забележио варијацију облика *чу* и *че* у 1. лицу једнине (SOBOLEV 1998b: Карта 129).

Облици 3. лица једнине и множине, где је *ће* једина форма, најбројнији су у нашој грађи, а констатовани су као најбројнији и у грађи коју анализира Тополињска (1994: 151). Собољев их је забележио у тимочким говорима у виду партикуле *че* (SOBOLEV 1998b: Карта 130).²⁴

Облици *ћеш/ћемо/ћеће* не јављају се у конструкцији футура првог, већ су доследно замењени граматикализованим/партикуларизованим обликом *ће* и немају флективне наставке карактеристичне за 2. лице једнине и множине, односно 1. лице множине. Посебно су множински облици 1. и 2. лица драгоцен пример граматикализације, имајући у виду да примера њихове употребе није било у грађи Тополињске (са изузетком малог броја примера у 1. л. мн.) (Тополињска 1994: 151–152).

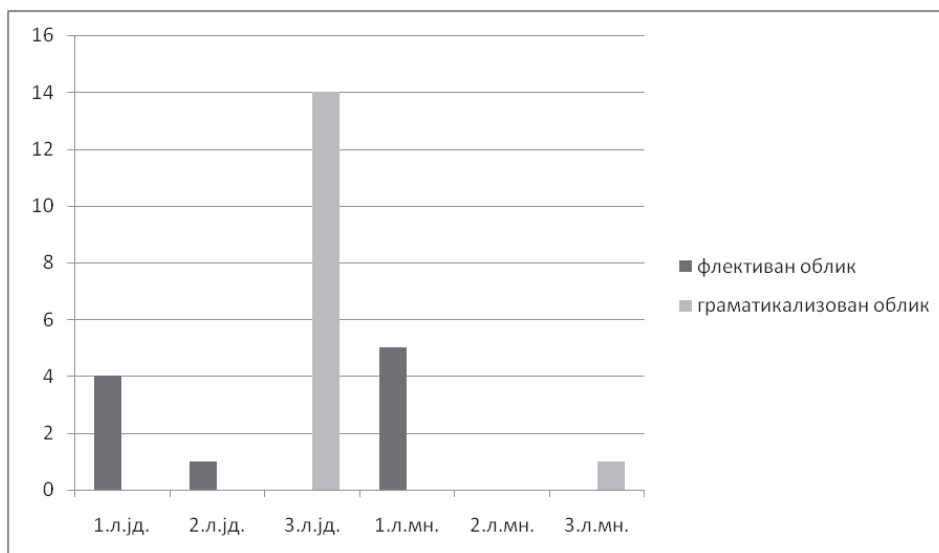

Графикон 1. Облици футура првог.

Важан показатељ степена граматикализације помоћног глагола *хїеїи* у облику футура јесте и чињеница да овај глагол није граматикализован када не служи за образовање футура првог. Наиме, граматикализација изостаје

²⁴ У целокупној анализи и на графиконима облици 3. лица једнине и множине третирали су као граматикализован облик, како би се одсуство наставка за облик јасно разликовало од присуства наставака у употреби флективних облика.

када су (ен)клитички облици презент глагола *хїеїи* употребљени без допуне у виду конструкције (да) + презент (Графикон 2). Оваквих случајева је укупно 25, илуструју их примери у (8), (9), (10), (11) и (12), а њихов укупан број наведен је у загради.

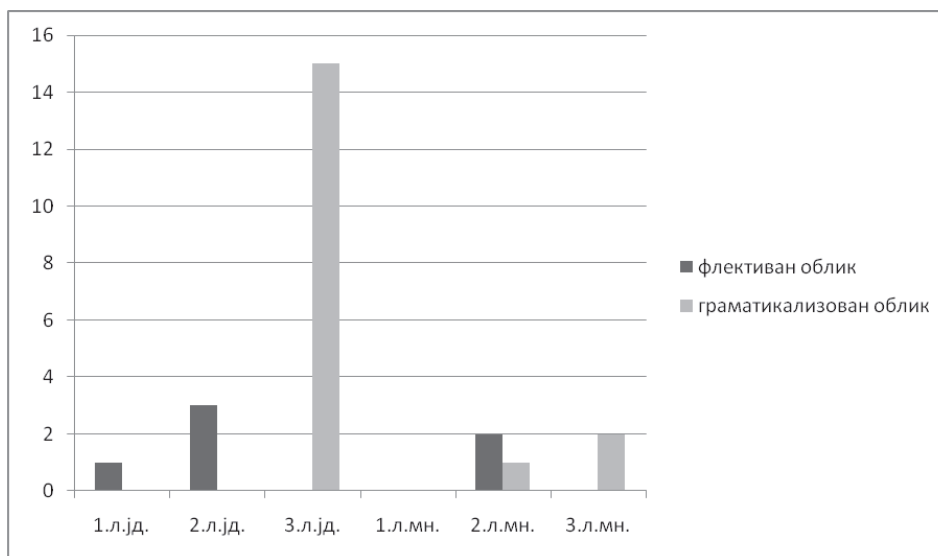
Графикон 2. (Ен)клитички облици глагола *хїеїи* без допуне.

- (8) 1. л. јд., флективан облик (4)
САГ3: Али ето муж ми умрел па сам сама ал кво *ћу*. Самоћиња, тој не ваља. (Старо Корито, САГ3)
- (9) 2. л. јд., флективан облик (1)
САГ3: Болна сам. Шта *ћеш*? Судбине # судбине све деле. (Локва, САГ3)
- (10) 3. л. јд. (14)
ИСТ: А јел држите то још увек? САГ1: А не. ИСТ: Сад? САГ1: Нема, па где *че*, кад нема ни деца овде. Нема ништа. Кој *че* тој. (Крента, САГ1)
- (11) 1. л. мн., флективан облик (5)
САГ3: И такој смо остали и мучили смо се (плаче). Квој *ћемо* друго? (Балинац, САГ3)
- (12) 3. л. мн. (1)
САГ4: Тој си старани традиција. Одржавамо си то(ј) још. Док смо ми, а децата после како *че* не знам. (Ћуштица, САГ4)

Наведени тип примера често укључује употребу енклитичког облика глагола *хїеїи* типа *кво ћу*, *цїїа ћеш*, *кво ћемо* или елидирану конструкцију (да) + презент, као у примеру (12) које су таквог типа да изискују маркер лица, односно броја, који се у оваквим примерима обезбеђује финитним обликом (ен)клитичког облика глагола *хїеїи*. Међутим, примери *кво ћу*, *цїїа ћеш*, *кво ћемо* указују и на готово формулативну употребу, па би се могли посматрати и као окамењени облици. Такође, употребу глагола *хїеїи* у овој групи примера не карактерише темпорална компонента значења,

која је евидентна у примерима употребе футура првог где су форме *ћу/ће* маркери будућег времена.

Грамматикализација такође изостаје када је глагол *ћићећи* употребљен у пуном облику, а не као клитика (Графикон 3 обједињује употребу пуног облика глагола *ћићећи* са и без допуне у виду конструкције (да) + презент). Од укупно 24 анализирана примера, оваквих случајева је 23.²⁵ Илуструјемо их примерима (13), (14), (15), (16), и (17), а њихов укупан број наведен је у загради.²⁶

Графикон 3. Пун потврдан облик глагола *ћићећи*.

- (13) 1. л. јд., флективан облик (1)
ГОСТ: Причај кад ти била свадба. САГ1: Па *оћу да ћричам* бре ја не знам к'оме зову. (Алдина Река, САГ1)
- (14) 2. л. јд., флективан облик (3)
САГ2: Унук сади вишње да сади. САГ1: Он *оће* вишње д' усади. САГ2: Ја реко: „Сади какво *оћеш*.“ (Ћуштица, САГ2)
- (15) 3. л. јд. (15)
ИСТ: Ма то је опасно? САГ3: Па оно огањ кад горе гори оно *оче сврћи* па падне на главу. (Балинац, САГ3)
- (16) 2. л. мн., флективан облик (2)
САГ1: Ако *оћеће*, ајдете код мене. (Ћуштица, САГ1)
- (17) 3. л. мн. (2)
САГ1: Саг могу ми прае кво *оће*. (Ошљане, САГ1)

Премда се у раду не бавимо примарно семантичком компонентом, важно је нагласити да у примерима употребе глагола *ћићећи* примећујемо да

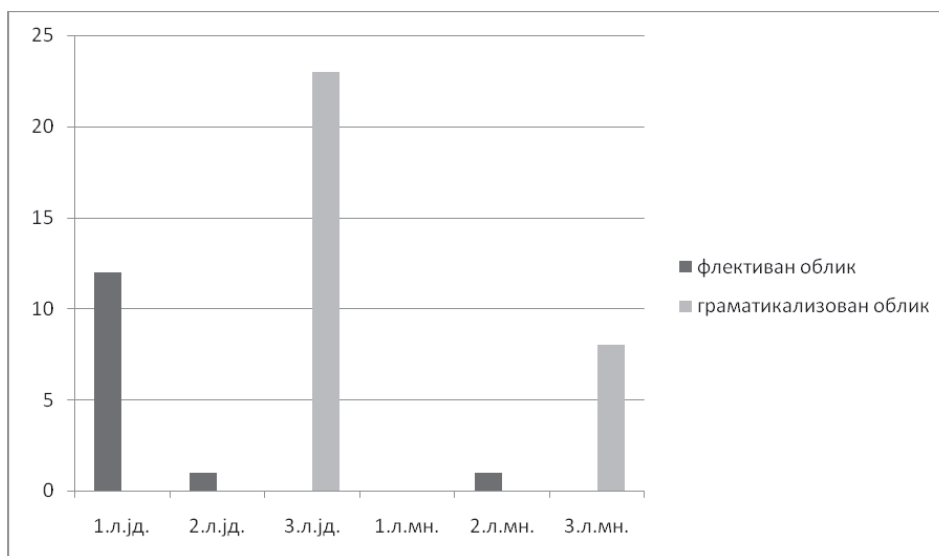
²⁵ Изузетак је један пример употребе грамматикализованог *оће* у 2. л. мн. (Јаловик Извор, САГ1: Значи ви *оће да осниваће* па после да пуштате на телевизор?)

²⁶ Анализирани облици глагола *ћићећи* доследно се јављају без иницијалног спиранта *х* и гласе: *оћу/оће/оћеће/оће*.

у свом пуном облику овај глагол задржава и значење волунтативности. Иронична употреба потврдног облика *хїеїи* у примеру (13), где саговорница жели да нагласи да не жели више да говори, као и могућност супституције глагола *хїеїи* глаголом *желеїи* без последица по значење, у примерима (14), (16) и (17), сугеришу да се пун облик глагола *хїеїи* не користи као маркер будућег времена.

Иако одричан облик захтева посебну морфосинтаксичку и семантичку анализу, те се из тих разлога често искључује из анализе граматикализације футура првог, сматрамо да је за сагледавање степена граматикализације у потврдном облику футура првог важно упоредити паралелне облике лица и броја одричног облика.²⁷

У употреби одричног облика глагола *хїеїи*, нису регистровани примери граматикализације, већ се користе облици *нећу/нећеш/нећеїе* (Графикон 4 обједињује употребу одричног глагола *хїеїи* са и без допуне у виду субјунктивне конструкције). Забележено је 45 случајева употребе одричног облика, илуструју их примери (18), (19), (20), (21) и (22), а њихов укупан број наведен је у загради.

Графикон 4. Одричан облик глагола *хїеїи*.

- (18) 1. л. јд., флективан облик (12)
САГ1: Ја кад сам била ја сам била једна. Али није се имало и ја сам рекла: „Ја *нечу чувам* с пуно децу а да *не(м)амо ништа.“ (Крента, САГ3)
- (19) 2. л. јд., флективан облик (1)
САГ2: Па де поседи бре. [...] Горе немаш ништа. [...] А сад ти ово друштво *неш да најдеш* никада. (Јаловик Извор, САГ2)

²⁷ За детаљну ареалну дистрибуцију и примере одричног футура у балканским језицима в. Соболев (2003: 60–67).

- (20) 3. л. јд. (23)
САГ1: И онда дошла код моју свекрву и рекла: „Еј # од овија три децу један *нече да се врне*.” (Радичевац, САГ1)
- (21) 2. л. мн., флективан облик (1)
САГ1: [...] ја им казујем: „Ја чу д’ узнем и натоварим и терам на пијац и куј ми колко даде (смеју се и она и истраживач) ја чу тој све да продадем.” А они казују: „Немој да се *извараш.” Па не, кад га *нечетје*. (Локва, САГ1)
- (22) 3. л. мн., флективан облик (8)
САГ1: Имам # (уздах) не знам овдека прекривачи знајеш од вуну # па хеклано. А они *нече*. (Локва, САГ1)

Анализа облика футура првог, као и употребе потврдног и одричног облика глагола *нечетје*, показала је висок степен граматикализације *velle*-футура у тимочким говорима, будући да се у облицима футура, изузев у облику 1. лица јединине, будуће време маркира партикулом (клитиком) *ће*, те се футур употребљава у облику *ће* + (*да*) + *ипрезенћ*. Овим се потврђује присуство једне од централних балканских црта у тимочким говорима, сугеришући да је футур у процесу граматикализације прошао не само кроз фазу десемантизације, губећи значење волунтативности, већ и декатегоризације, изгубивши граматичка обележја лексичког глагола, као и ерозије, сводећи се на непроменљиву партикулу.

4.2. Одсуство инфинитива и употреба/изостављање везника *да*. У балканолошкој и дијалектолошкој литератури као релевантне одлике језика БЈС наводе се редуковање инфинитива у конструкцији будућег времена, као и тенденција изостављања субјунктивног везника *да* из конструкције футура првог.

Приликом анализе транскрипата примера у којима је употребљен футур није забележен ниједан случај употребе инфинитива, чиме се потврђују претходна сазнања у овом домену. Потпуно одсуство инфинитива из примера употребе футура првог из анализираних грађе сведочи о једној од кључних фаза балканизације футура у тимочким говорима – замени инфинитива субјунктивном конструкцијом (*да*) + презент.

Други аутори студија говора призренско-тимочке дијалекатске области констатују да инфинитив није у потпуности ишчезао из облика будућег времена. Наиме, Тополињска наводи да је на малом броју примера из грађе утврдила да се инфинитив користи у форми *velle*-футура, као и уз модалне глаголе (1994: 155), мада ауторка наглашава да је процес замене инфинитива конструкцијом *да* + презент у јужносрпским говорима захватио и модалне и фазне глаголе (1994: 153–155). Такође, анализа идиолекта призренско-тимочке области сугерише да се уз употребу аналитичког футура са конструкцијом (*да*) + презент среће и употреба инфинитива, мада ауторка студије наглашава да се ради искључиво о формулативној употреби инфинитива глагола *бићѝ* на малом броју примера типа „*да видимо цѝѝа ће бићѝ*” (Ћирковић 2013: 315). Када се упореде подаци из студија других дијалекатских области српског говорног подручја, примећује се да је у појединим говорима употреба инфинитива редукована (уп. Букумирић 2003 за говоре северне Метохије), али да у неким говорима инфинитив не само да није ишчезао (уп. Бошњакковић 2015 за идиолекте банатско-поморишких говора), већ и да је

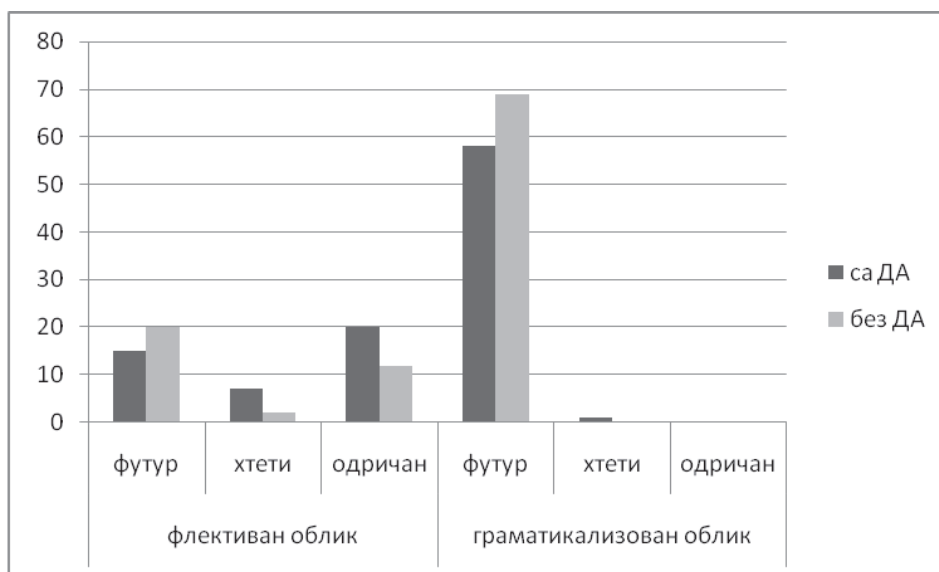
„жива граматичка категорија” у шумадијско-војвођанским, смедеревско-вршачким и косовско-ресавским говорима (Ивић 1990: 195).

У погледу употребе везника *да*, резултати наше анализе ограничени на узорак 204 примера у којима је конструкција (да) + презент употребљена у облицима футура првог, као и уз потврдан и одричан облик глагола *хїїейи*, показују да саговорници у подједнакој мери употребљавају и изостављају везник *да* (уп. 101 пример употребе и 103 примера изостављања везника, Графикон 5).²⁸

Међутим, када се сагледа само конструкција футура првог, види се да се везник *да* чешће изоставља (уп. 89 примера изостављања, као у (23), и 73 примера употребе везника *да*, као у (24); уп. и разлику међу примерима (а) и (б) за различите категорије лица и броја дате у горе наведеним примерима (1)-(7)).

(23) САГЗ: Ако не умрем, они *че славе* Петковден. Ако умрем, они *че га ману*. (Локва, САГЗ)

(24) ИСТ: А продавница нема? САГЗ: Па нема кој *че да куїује* и кој *че да се маје* да чува продавницу. (Старо Корито, САГЗ)

Графикон 5. Употреба и изостављање везника *да*.

У анализи материјала нисмо приметили да се поједина насеља карактеришу изостављањем *да* у већој мери, а за потребе испитивања евентуалне ареалне условљености неопходно је сагледати шире подручје тимочких говора, будући да су испитивана насеља лоцирана на релативно ограничене-

²⁸ За шире генерализацију закључака о употреби/изостављању везника *да* неопходно је сагледати употребу и уз друге глаголе које овом приликом нисмо обухватили. За синтаксичке формуле модалних и фазних глагола на материјалу дијалекатске грађе в. Тополињска (1994: 153–155).

ном простору. С друге стране, могуће је да факултативна употреба везника *да* није географски условљена. Варијација у употреби/изостављању везника *да* приметна је и у говору једног истог саговорника, као у (25), где је евидентна чак и уз исти глагол – *iprojasti* (*he da iprojadne, he si ijo iprojadne*), што свеукупно указује на чињеницу да процес губљења везника *да* није окончан, већ је његова употреба факултативна.

- (25) САГ4: Имамо горе кућу. Тој *he da iprojadne*. [...] Тој си све # *he se [raz] razruши*. Нема ништа о(д) тој. [...] И такој *he si to iprojadne*. (Балинац, САГ4)

Наведени пример (*he si ijo iprojadne*) открива тенденцију да се у анализираној грађи везник *да* изоставља када позицију између помоћног глагола *xijeti* и допуне испуњава експлицитно исказан субјекат или енклитички облик неке заменице (у нашој грађи – често рефлексиван облик *си*). Ову тенденцију треба детаљније испитати у наредним студијама, посебно из угла формалне синтаксе, а већ је забележено да је већа вероватноћа изостављања везника *да* ако је „у футурску секвенцу уграђена и нека друга клитика” (Тополињска 1994: 152). Младеновић наводи да је мали број примера будућег времена са конструкцијом *да* + презент када „*ч’е* и презент, најчешће, нису у контактної позицији” (Младеновић 2003: 352).

На слободну варијацију у употреби везника *да*, често и у истој реченици истог саговорника, указује и Тополињска (1994: 152), док Ћирковић у својој грађи примећује доминацију синтаксичке формуле *xijeti* + презент (без реализованог *да*) (Ћирковић 2013: 314).

У вези са употребом везника *да* примећујемо и да се он у појединим примерима сажима уз глаголе који почињу вокалом, попут *iћи* и *узети* (примери (26) и (27)), мада не искључиво (примери (28) и (29)).

- (26) ИСТ: Ел имало крст горе у село? САГ1: Има, има, има... Има крст. Саг оно нема никој. Не иду. Кој *he d’ иде*? (Алдина Река, САГ1)
 (27) САГ1: [...] ја им казујем: „Ја *чу d’ узем* и натоварим и терам на пијак и куј ми колко даде (смеју се и она и истраживач) ја *чу тој све да продадем*.” (Локва, САГ1)
 (28) САГ1: Сад ме зове на телефон, плаче као мечка: „Не могу да живим тамо. *Ма знаш те *чу да умрем* си за дом *чу си умрем* за кућу.” (Крента, САГ1)
 (29) САГ1: Ако се ујутру породила наувече *he da usijane* и тако на кревет *he da седи*. (Балта Бериловац, САГ1)

5. Закључна разматрања. Анализа грађе тимочких говора показала је: а) одсуство синтетичког футура, б) висок степен граматиализације *velle* форме у конструкцији футура првог (изузимајући 1. лице једнине); в) одсуство инфинитива из конструкције футура првог; г) факултативност у употреби субјунктивног везника *да*.

Имајући у виду досадашња истраживања балканског футура и резултате наше анализе, као један од кључних узрока појаве аналитичког футура балканског типа (и одсуства синтетичког футура) намеће се универзална језичка тенденција да се граматичке функције експлицитно маркују партикулама, предлозима и другим нефлективним функционалним речима које се могу идентификовати у многим језицима (HINRICHS 1997: 20, према

LINDSTEDT 2000: 244), односно тенденција ка аналитизму (Грицкат 1993), коју као балканистичку црту констатују и Тополињска (1989) и Ивић (1990). Иако у основи аналитизма леже комплексни процеси, те га не треба поједностављивати, „structural conflicts between the languages are solved analytically, by syntactic means, because cross-language identification between analytic structures is easier than between inflectional categories” (LINDSTEDT 2000: 241). Према Линдстеду, основна типолошка одлика граматичких балканизма је „експлицитни аналитизам”, односно експлицитно маркирање граматичких односа слободним морфемама попут предлога, партикула, чланова и помоћних глагола.

Треба имати у виду да се процес декатегоризације балканског *velle*-футура у појединачним језицима и дијалектима БЈС одвијао у различитом степу. Тако су маркери будућег времена у грчком (*tha*), бугарском (*šte*), македонском (*ke*), албанском (*do*), ромском (*ka*), арумунском (*va*) и тимочком (*he*), у ствари, нефлективни временски облици. У овим језицима, односно дијалектима, граматикализован облик 3. лица једине презенте волунтативног глагола развио се у непроменљиву партикулу праћену финитним глаголом (обично субјунктивом) (HEINE – KUTEVA 2005: 192). С друге стране, румунско *voi* и тимочко *hu* у облику 1. лица једине, још век функционишу као флективни помоћни глагол.

Евидентно је да постоји значајна сличност у граматикализацији футура у тимочким говорима у односу на остале језике БЈС. Међутим, питање природе међујезичких контаката који су довели до граматикализације остаје контроверзно у литератури. Иако предмет нашег рада није било питање шта је у тимочким говорима мотивисало развој балканског типа футура, процес контактано условљене граматикализације намеће се као један од главних узрока. Имајући у виду чињеницу да развој балканског футура није последица случајног развоја, претпостављамо да је дугорочан контакт јужнословенских говора бугарског, македонског и српског, у које спадају и тимочки говори, са говорима албанског, новогрчког и румунског језика, значајно утицао на развој и опстанак ове језичке одлике.

Резултате наше анализе ваљало би сагледати и из угла теоријских приступа који објашњавају узроке испитиваних промена. У балканолошкој литератури врло је жива дебата о конвергенцији која води до настанка језичког савеза, па и о природи развоја многих балканских обележја. Као могући узроци наводе се супстратни утицај једне популације која прелази на циљани језик, суперстратни утицај једног језика на бројне друге на једном подручју, масивни непотпуни билингвизам и мултилингвизам, социолингвистичка акомодација, или комбинација наведених фактора (JOSEPH 2001a: 19). У вези са балканским футуром, поједини аутори заговарају суперстратни утицај грчког (THAU-KNUSDEN 1998; АСЕНОВА 2002). Међутим, не постоји довољно доказа који би подржали било коју од наведених теорија, јер је евидентно да развој од лексичког глагола до маркера будућег времена укључује многобројне социолингвистичке контексте и вишевековни период (HEINE 2003: 587).

ПРИЛОГ – ТРАНСКРИПТИ ПРИМЕРА

МЕСТО: Локва

НАЗИВ ФАЈЛА: Terensko istraživanje timočkih govora Lokva (2), 2016: https://www.youtube.com/watch?v=_aUmuE4CODI

САГ1: (17:17) Али сад видиш Милан и овако и онако, али унуката неће ништа да стави на сто. Имам # (уздах) не знам овдека прекривачи знајеш од вуну # па хеклано. А они нече. # И дала сам им један за брачни кревети. Она га каже че да га простире ***.
САГ1: (17:55) [...] ја им казујем: ја чу д' узнем и натоварим и терам на пијац и куј ми колко даде (смеје се и она и истраживач) ја чу тој све да продадем. А они казују немој да се *извараш. Па не кад га нечете.

НАЗИВ ФАЈЛА: Terensko istraživanje timočkih govora Lokva (3), 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=LTm6ybPbzVc&t=223s>

САГ2: (01:40) Шта да радим # (смеје се) кад немам кад немам никога? Они че дојду че дојду. Нити има да ме зову.

НАЗИВ ФАЈЛА: Terensko istraživanje timočkih govora Lokva (4), 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=KYYf7Jztu7c>

САГ3: (00:15) Болна сам. # Шта ћеш? Судбине # судбине # све деле.

САГ3: (00:42) Било сине беда. Била беда. Несмо имали ни обућу ни одећу *** А сг и да и кво има оно ће си га носе доле у по имам онам мровину голему мровину туј бацу кад умре човек # одећу и обућу.

САГ3: (03:42) (смеје се) Ја велим на мојити доле реко: немој ме ви испраљате чу ви питам ко че ви ал ви не мог питам ја чу умрем. (смеје се)

САГ3: (06:00) Ујесен ако не умрем они че славе Петковден. Ако умрем они че га ману. (смеје се)

САГ3: (17:42) И тој се звала цркварка. И она знајеше нешто кад јој се прекаже. Баш кад је у Подвис било (ИСТ: мхм) рудник # она се чепила: „Че буде, че буде, че гине народ.” Знам ја бабу ту јако убаво ју знам. „Че буде, не ваља, че гине народ.”

САГ3: (23:54) Они у суботу долазише. Зет и ћерка овде. Вели: „Оћ си идемо.” Нечу реко. Нечу си идем. Чу си седим овде.

САГ3: (26:29) Родило с' уторник. Моја ћерка. И преседела сам у среду код кућу. А у Штитарац стигле сливе. Она једанестог августа се родила. И че д' идемо до сливе ал не умемо ју упртимо у љуљћу.

ИСТ: (32:35) ИСТ: А какво сте радели ако # буде суша? САГ3: Па ништа. Ето сг се баш чудимо за пасуљат. Да че буде # нема. Ишли пре моји. Нешто завезало али слабо. Ал сва срећа имам од прошлу годину. То че да се замине. Иако врућина.

МЕСТО: Ошљане

НАЗИВ ФАЈЛА: Ošljane 1 BS 2015

САГ1: (00:44) Неће. Вели: „Докле мож да летиш сваки те оће. И сваки те ока.

САГ1: (01:17) Вели: „Дошло време да мењамо жене.” Е саг нека мењају мене. Неће.

САГ1: (01:57) Она: „Ајде Данке # ајде # ајде. Ел ће д' и(д)еш. Ако ће д' и(д)еш негде # седи си дом. Не иди нигде. Не иди нигде да те згазе кола.”

САГ1: (04:29) И овце неће да пројду. Неће никој д' иде у ***.

САГ1: (06:30) Е # дошло је тој. Кво ће ми праи?

САГ1: (07:10) Оно што је право, право. Нећу да га вревим. Јесте. # Грујица муж мушки. Он нема с мене ништат па је он ће да ми, што река неки прије, прича ваљда вако нако.

САГ1: (12:08) Сага ђавола јутре ћу заборам не знам како ме зову.

САГ1: (13:50) А ја саг штореқанеки ћу заборам штореқанеки да си узнем лебе.

САГ1: (14:22) А он вели овак: ”Еее, Данке, ће да тражиш ти теа твоје рође. Па ми прича # врвину где је.

САГ1: (14:48) „Немој да улезнеш у купињак.” „Туј ће те” вели „цел те изеду. Ту ће те вели курјаци изеду.” Све она ми то она оприча оприча ми онај старац. Реко нећу, саг ћу ја право д’ идем.

САГ1: (20:36) А сага саг дошло да ти узне # душу. Неће те ни чује.

САГ1: (21:34) Саг могу ми прае кво оће. Може ме и бију, може ме и кару. Може # немам куде туј сам. Нема туј. # Додуше, ни ме кој кара, ни ме кој...

САГ1: (22:09) Али ће да дојде да га не мог ни накладем неки пут.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ošljane 2 BS 2015

САГ1: (00:09) Саг ће ти узне # да тиии дерак да влачи. Оће, ће ти се посере у њега.

МЕСТО: Старо Корито

НАЗИВ ФАЈЛА: Staro Korito 1BS, 27. 8. 2016

САГ1: (26:17) Етој, испричамо си. Ја не знам више кво ћу.

НАЗИВ ФАЈЛА: Staro Korito 4a BS, 27. 8. 2016

САГ2: (00:13) Не могу да слезнем до путав до башчу, чу д’ идем у паланку пешке, па не могу. Нити могу код лекара да отиднем. (чују се комшиница и лавез пса у позадини)

САГ2: (00:53) Пет пара унука ја имам. # И јутра да паднем нема кој воду да ми даде. [...] Че да ми даде воду, нема *о(д) тој ништа.

НАЗИВ ФАЈЛА: Staro Korito 4b BS, 27. 8. 2016 (аудио)

САГ3: (00:46) [...] нисам га видела, па че дојде.

САГ3: (01:32) Ја реко да појдем да питам а шта има питујем ти ено сено. Људје несудошли јо(ш). Ви треба кола да ***лекнето. Они че/ће да дојду са сено људје. [...] Човек ће саг са сено д’ улази.

САГ3: (02:35) Али ја не могу да идем. Че да идем у Књажевац. Јутро със таксијем. Имам доле си код децу нешто посо. И тај не могу д’им горе *** извор. Оно јутре то је сабор (ИСТ: Аха). Панаџур. ИСТ: Да, па ја сутра че идем там. САГ3: Че д’ идеш? Ето видиш.

САГ3: (06:32) Али ето муж ми умрел па сам сама ал кво ћу. Самотиња, тој не ваља.

ИСТ: (07:23) Овде сено треба [да дође]. САГ3: [Ту ће саг] људи да дојду.

ИСТ: (09:44) А продавница нема? САГ3: Па нема кој че да купује и кој че да се маје да чува продавницу.

САГ3: (10:35) Чувала сам си овце. Па не могу више овце. Ајде чу чувам свиње.

САГ3: (14:16) Ајде. Че видиш зечеви, че видиш *** свиње.

САГ3: (16:20) Зека, зека, зека, зека, зека [...] Ја бели ти се баш ту свиди. # Сви бели ти ће снимиш.

ИСТ: (16:42) А не пуштате и(х) напоље? САГ3: Па неће. Ће побегне негде. ИСТ: Аха.

САГ3: Не смемо. ИСТ: А и може и нека птица, кобац или нешто да је. САГ3: Ма и тој. И куче че и. Па оче куче. То је # као дивљина.

САГ3: (17:24) И? Че д’ идеш ти до њих? Ја чу те одведем.

ИСТ: (18:23) То за Нову годину правите? САГ3: Ма јок, овој ће ми унук. Тој за унука ми. Он си ја купила. А оној си за мене и за сина за снају. Ће да поделимо.

ИСТ: (27:21) А јел могу ја да вам помогнем за за столицу неку да седнете? САГ2: Нека нека ја ћу да донесем столицу и да турим туј нешто на тој. (паралелно прича комшиница)

МЕСТО: Балинац

НАЗИВ ФАЈЛА: Terenska istraživanja timočkih govora, Balinac (2), 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=LLvGP7XzEQ8>

ИСТ: (02:07) Добро онда. Да те не мајемо више. САГ1: Е па кво ће ме мајете. (Ј)а оприча кво сам знала (смеје се).

САГ1: (02:38) ... едно било. А саг тој нема. (тихо) Они неће неће млади виде работу не влну не пипају. А ја се млатим.

НАЗИВ ФАЈЛА: Terenska istraživanja timočkih govora, Balinac (3), 2016: https://www.youtube.com/watch?v=_I7Ev3yd3DY

САГ2: (01:11) Е онда ставиш на колац # и удариш сас штап и сад кол колко ће даље да отиде она. # То смо клиску звали. И друго смо играли # оно # седнеш овако и онда тољагу и # (звук секире по земљи) (показује секиром коју држи у рукама) и ова и да који ће даље доле до до реку који ће коме ће да се отпеда ова тољага доле до до реку.

НАЗИВ ФАЈЛА: Terenska istraživanja timočkih govora, Balinac (1), 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=JpAzUXsGJQY>

САГ3: (00:47) И такој смо остали и мучили смо се (плаче). Квој ћемо друго?

САГ3: (04:15) Куде ћемо # кад морамо. (смеје се)

САГ3: (04:44) Али ето. Куде ћемо?

САГ3: (08:01) Где погледаш, болују људе бољни. Опасне бољки и ето ти. Кво ћемо? (покушава да прободу паприку) ууух, *** неће пројде.

ГОСТ: (10:46) (неразговорно, тихо) јел ће си мош доватиш после? САГ3: Ооој чу доватим, нека седи. ИСТ: Ту сам си ја.

САГ3: (12:45) Али ја нисам, баш у тој време сам била застарела # па неће ме траже (смеје се) # да идемо.

САГ3: (21:39) Кад пуца, грми, ми тој празнујемо. Не смемо. Ал ето оно *** па си негде убије # па# Кво ћемо?

САГ3: (26:54) Кво ћу друго? Које знајеш ти ме питуј. (смеје се) ИСТ: А па има пуно да се питује.

САГ3: (33:20) И саг је че буде у пензију. Неколко времена биро, па че д' иде у пензију. ИСТ: (35:53) Ма то је опасно? САГ3: Па оно огањ кад горе гори оно оче сврти па падне наглаву.

САГ3: (38:53) Па било народ бели свет. А саг смо остали те само седам души. Оно једна баба ти скоро иде. Ми че останемо шестина.

САГ3: (44:37) Па дојде она па га питује: „Ајде дед Илијо Кво че да буде да ни ти опричаш какво че време да буде до крај?“ (ИСТ: Аха) Вели „Сине Боре“ [...] „Кво че да буде? Има да буду године гиздаве, ал нуждаве. Има народ да мре.“

НАЗИВ ФАЈЛА: Terenska istraživanja timočkih govora, Balinac (4), 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=IOgNUaxqSMY&t=4s>

САГ4: (03:06) Бил на операцију па вели: „Нећу да седим горе, стра ме ноћу по напоље да искочим. Ђе си до ће си дојдем овде.“

САГ4: (23:36) И дрва сам носила на грбину и кво ти нећу да ****.

САГ4: (31:02) И детево вели: „Не могу д’ идем горе па нека с пропада кој како оће. Стра ме д’ идем горе и готово. Нећу д’ идем.”

САГ4: (31:25) Имамо горе кућу. Тој ће да пропадне. [...] Тој си све # ће се раз разруши. Нема ништа о(д) тој. [...] И такој ће си то пропадне.

САГ4: (40:51) Имам горе пријатељицу. Ћуш Ћу ју кажем да иде да ми набере малко.

МЕСТО: Ћуштица

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 1 BS 2015

ГОСТ: (01:04) Сад ће да иду да спавају. САГ1: Саће одмарају. (смеје се)

САГ1: (01:14) Можеш д’ останеш ти, сине. Идемо код мене. Ако си гладна. Сви троје ће дадем да поједете.

САГ1: (02:29) Ако оћете, ајдете код мене. Мени кућа с оној моје. Ја ћу овце овде да затворим. И мож ћу дадем, Ђоле знам да воли да пије.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 5 TV 2015

САГ2 (02:02): па после оној исечемо са с срп # шашиње. Дал ће га неки: ми немамо саг краве. Али ако оће неки нека га тера. Ако неће, ће га запалимо да изгори да очистимо њиву.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 6 TV 2015

САГ1: (02:55) Један долази ал он ми мало даје. Оће за сол да трампи.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 7 TV 2015

САГ2: (09:08) Где ће се запошљују кад нема где да се запошљују?

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 9 TV 2015

САГ2: (07:03) Туј врља корене. САГ1: Туј ћу корене да # бацам. САГ2: Да видимо да ли ће гори. (проверава ватру у казану)

САГ2: (08:47) А** ти ту покрај старца тога. А ја ћу д’ идем онам да метем таван # где ће да се баца кукуруз.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 12 TV 2015

САГ1: (01:06) И оно падне негде убрзо киша, а негде неће.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 15 TV 2015

САГ1: (00:49) Па користим санке. После ћу и(х) развалим кад превезем дрвата.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 23 TV 2015

САГ2: (09:03) И после бар мало да постоји # у тепсијуту. И после печеш. Че д’ идем да ви турим (ИСТ: немојте, немојте) да пробате.

САГ3: (10:42) Ма ће им најдемо негде дом. Ако ово девојче оће да побегне. (чује се и САГ2 како паралелно говори)

САГ2: (16:17) Мораш га пројдеш. Да га па да се после сече. Да се чисте њивете. Дал ће га сад угаримо, дал ће упролеће? САГ3: Па јел ће сејеш нешто?

САГ2: (16:34) Унук сади вишње да сади. САГ1: Он оће вишње д’усади. САГ2: Ја реко сади какво оћеш.

НАЗИВ ФАЈЛА: Ћuštica 3 BS 2015

САГ4: (04:48) Још си *шарани ти лебови. Још месимо. Нече се мане кажу, одредено ти је.

САГ4: (06:00) Тој си старани традиција. Одржавамо си то(ј) још. Док смо ми, а децата после како че не знам.

САГ4: (07:42) [...] тој се погачката сломи и прво њу оно свакога интересује кво че да најде [...] само да видимо квој ће ко да најде.

САГ4: (12:19) [...] кад не виде старцити, сир че ни даде ил че ни *** кад нема старците.

САГ4: (13:10) И наседамо и тој турено на сред. И доваћаш, док де куснем оно дете кво ћу да дованем. Голем ђувечат кругат голем ја расипам.

САГ5: (19:00) Певаш: „Дај ни Боже росну кишу да зароси наше поље. Боже господе ће ни даде.“ Каквој ће ти даде? САГ4: Па ће ти даде. Ако падне, падне од Бога. [...] Еве сљг кажемо „Е што не нече д’ удари.“ Па нече... [...] (19:57) А сљг нече да даоти-де нече дете да ти појде. Нече ниједно да га молиш да иде. Нече.

САГ4: (21:56) А у сукното нана тура увек када че дојде она ни натура оди ти*** трешње. [...] (22:27) Тој # донела ни баба Јона и тој че да поједемо.

МЕСТО: Крента

НАЗИВ ФАЈЛА: Krenta 2 BS 2015

САГ2: (01:20) И ето тако је то остали смо ми сами овде. И саг докле можемо тако че да буде.

САГ2: (08:06) Млади људи тој саг си све има купљено. Никој то нече.

САГ2: (09:44) Ја сам мислела имам сина па чу га ожени се. Па да оче тој снаја д’ узне.

НАЗИВ ФАЈЛА: Krenta 1 BS, 17. 9. 2015.

САГ1: (02:59) (бука аутомобила) ... па тамо има као шума. А код нас није имало такој баш. Неки који посади. Ааа тој тамо као у шуму то цвеће и идемо да наберемо. Су-традан ће да # праимо венци, одсечемо липу.

ИСТ: (14:16) А јел држите то још увек? САГ1: А не. ИСТ: Сад? САГ1: Нема па где че, кад нема ни деца овде. Нема ништа. Кој че тој.

САГ1: (14:59) Остали стари људи. Кој че ти ложи?

САГ1: (16:40) Ја кад сам била ја сам била једна. Али није се имало и ја сам рекла: „Ја нечу чувам с пуно децу а да не(м)амо ништа.“

САГ1: (35:57) Ал оно куче лаје оздол а оно згоре од пут. Нече си побегне.

САГ1: (36:47) Пушти га! Оно га неће пушти. Оно га пушти онамо оно се диже реко саће побегне. Једва сам чу убијем куче. Не мани чу да њег ударим.

САГ1: (38:33) Па не оно ти нече ништа учини штету. Па нече ти учини оно ништа штету, што да га бијеш? ИСТ: Мхм. САГ1: Ал овој видиш оче да дави кокошке.

ИСТ (39:07): Јел могу ја д’ одем да позовем Теодору мало само да сними камером?

САГ1: Ја ћу да је зовнем, седи ти ту.

ИСТ: (49:30) Ал то иду двојица онда? САГ1: Па онај који (је) газда онај који. Кој че други?

САГ1: (50:52) Који најде пару # он че да има у ту годину # пуно пара да заради.

САГ1: (01:04:20) А ја сам рекла овак. # Ја нечу да се оковем. Нека дођу да ме дочекувају туј. ИСТ: Аха. САГ1: И после нека обрну кључ и немој се врте нико. Ја нечу да видим. А ја да идем одавде не. Никад. Само ако оче неки да ме дочекува. Ако нече не мора. Да идем у град не. Не размишљам. *** А кад. А после чу. *** Едино да не знам, едино да будем да обнезнајем. Али док знајем нечу.

САГ1: (01:05:07). Саг ме зове на телефон, плаче као мечка: „Не могу да живим тамо. Ма знаш те чу да умрем си за дом чу си умрем за кућу, чу си умрем.“

САГ1: (01:09:53) А бре не скувамо за гости кафу. ИСТ: [Не,] хвала вам. САГ1: А оче сок да сипамо?

САГ1: (01:15:32) Бежи, че те тој затрпа.

САГ1: (01:15:50) Ој реко бре детено че га затрпа лед.

МЕСТО: Радичевац

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 1 SĆ, 4. 10. 2015.

САГ1: (00:47) Ја нећу много да подмесим.

САГ1: (03:12) А ће да си ти узнеш *** туј. (тражи од ИСТ да помери нешто своје)

ИСТ: Оћу ћу си узнем. САГ1: А могу ја и на овај крај.

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 3 SĆ, 4. 10. 2015.

ИСТ: (04:12) А шта вам дају као дар? САГ1: Па кој какво прво нај се даје новац таде ти новац био кој како # оће.

САГ1: (12:12) ... кад човек стигне до четрес дана да се кућа окречи # где је бил мртав.

ИСТ: да САГ1: #... да се не би увампирил (смеје се) ИСТ: Хахаха. Како кажете увампирил или утенчил? САГ1: Код нас овдека „ће се утенчи”. ИСТ: Утенчи, аха.

САГ1: (12:48) Пази се да се преко њега не претури на пример овај чаша вино или било шта. Било одело његово било. Ако се претури ће се он утенчи.

САГ1: (13:15) Она, кад умре мој муж, „Како ћу тату саг да победем?”. Па реко: „Како сви тако и њега.”

САГ1: (21:56) [...] и он отиде до реку по тој жито и удави се. И такој нестане. Такој такој су причале бабе. Дал је тој стварно ***. ИСТ: Па добро, баш је занимљива прича. САГ1: Да ће се удави по тој.

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 4 SĆ, 4. 10. 2015.

САГ1: (00:15) Горе већином на чијо је земљиште # они нече тој да оставе и такој си.

ИСТ: (00:28) А ко се привати да следеће године буде колачар? САГ1: Па # приватали се а сад # кој ће да се привати ја нечу да се приватим (почиње да се смеје) да месим колач кад си они доле у Књажевац еду.

САГ1: (07:52) И она дошла код моју свекрву и рекла: „Еј # од овија три децу један нече да се врне.”

САГ1: (08:09) Она си јадна премислела: „Он најглулав он ће да међутим оно погину ето тај што завршил за учитеља.”

САГ1: (09:24) Еј оно раније не имало овак доктори. Нам заплаче дете оне ајде че га носе код врачку там да му баје.

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 7 BS 2015

САГ1: (00:39) И она узе и удаде се. Знам туј ноч че да она иде и ће си носи одело оно што је имала.

САГ1: (02:12) Кво ће да се работи? Сљг добро ал ја сам остарела. (смеје се)

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 8 BS 2015

САГ1: (01:08) Прво ми муж бил млекар. Па неће после никој да прихвати млекару.

САГ1 (04:51) И овак кад оћеш крпе нешто да само # ви не не ложите ватру. Кад оћеш крпе запуштене...

НАЗИВ ФАЈЛА: Radičevac 9 BS 2015

САГ1: (04:28) „Еј начас дошла мечка и нагризла корен.” Бојан ми помага де че га наместимо.

МЕСТО: Балта Бериловац

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac 4 BS 2015

ИСТ: (00:08) Значи кад се породи? САГ1: А кад се породи и ће да идемо у комшилук се породило и баба казује и(ли) нана каже да идемо али ће да му понесемо месимо

кравај # и *кудељу влну ће му туримо, па и пару ће му понесемо и пару али да не гол кравај. Кравајац вели баба и нана казују да не буде гол кравај него ће да туримо уз кравајац кудељу влну. Друго нема какво.

САГ1: (02:37) [...] а мушко кад се роди то је. И # и ће да му носимо тамо. И баба Рада казује: „Аха ***” кажее # „мушко детенце. Ће си имамо вели (под) подмладак, а(х)а подмладак ће си имамо” каже. „И овај кућа ће има подмладак чим има мушко детенце.” „Па где је?” „Ајд(е) ће д’ идемо горе.”

САГ1: (06:50) [...] она се породила, ми смо га узеле и прокувала га прокувала га и у увиле га и ми кад улеземо оно она седла. Сад колко ће да лежи? Седла, седла овако и њега држи. И и сад колко ће тамо да седи? Сигурно мало # па толко колко један дан док се ***. Зависи када се породила. Ако се ујутру породила наувече ће да устане и тако на кревет ће да седи.

САГ1: (08:55) [...] прича моја снаја вели: „Не смем да поведем краву на воду”, каже. „Овај толко има гадне гадне очи докарује овде”, каже „овце и кад је уврнем” каже „теле неће да сиса теле неће да сиса”.

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac TV 3 2015

САГ1: (17:35) Водила ни баба у цркву. # Е(ј) ће да идемо. Па па као деца # као деца. [...] Кад тамо у цркву, ми ће да клекнемо на колена # а оно тако остало. Ми ће клекнемо и сад ми тамо тај поп чита и ће да се провлачимо. Како сви се провлаче и ми ће се провлачимо кроз ***.

САГ1: (24:25) И море и сад и сад овдека кад кад видимо јел посадиле смо градине што што ни треба па ће да га убије па нема ништа.

САГ1: (24:50) [...] али тако ни баба казује: „Само вели окајте.” „Окајте”, каже. „И оно ће га однесе”, вели. „Ће га однесе тамо у гору.”

САГ1: (25:25) Па кад се зберемо па велимо ће ни се смеју # ће ни чују ми смо горе на брдо па ће ни чују ће ни чују у село па ће да кажу каквој ово оvolко окају. Тако је било. Тако је било.

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac TV 4 2015

САГ1: (00:45) Немој д’ идемо поди дрво # не, не, тако ни причали стари немој д’ идемо поди дрво, ће ни убије гром.

САГ1: (04:37) Још ти слаба косица ти слаба. Али ја волим видим како # тамо # Кад ти порасте ми ће ти сплетемо.

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac TV 1 2015

САГ2: (01:45) На сваки два сата лекове пијем. Али кво ћеш. # Мора да се живи. Нећ’ се мре.

САГ2: (13:24) Кад ме доведоше они ми казују: „*** е у оној кућу ће те водимо.”

САГ2: (13:43) [...] и после дојдоше и ја се оженил. Деветн(а)есту годину. Стра ме ћу остаре.

САГ2: (18:30) Рече # „Кад би имала сукњу так(в)у да ми дајеш.” „Па”, реко „ако ти дадем сукњу ту ја ћу гола да останем. Нема за мене.”

САГ2: (24:55) А рукави ако су тњки оно неће да се опере него пожлте.

САГ2: (25:57) Туриш га назем оно неће.

САГ3: (26:18) Па јел имаш тај сапун да јој покажемо? САГ2: А? САГ3: Сапун јел имаш оне коцкице да јој покажемо? САГ2: Има, има, ете га горе. САГ3: Где горе? САГ2: Окни Мику она ће га најде.

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac TV 2 2015

САГ2: (08:48) Ти мојето овце. # Ће излезну оне овде.

ИСТ: (09:00) А јесу ишли одавде људи у рудник да раде? САГ2: Па ишли оно тој у Бор у рудник. (ИСТ: Аха). Али терају. Распореди који ће да иду. Десет ли дванаест ли. И откарају и(х) доле. Не*** да иду сами.

САГ2: (21:02) Узни сине ће се изврне.

НАЗИВ ФАЈЛА: Balta Berilovac TV 1a 2015

САГ3: (17:05) [...] тој око му мало рањено. Он је по чину капетан био отац ми. А ја како ћу га испитам сџ дал види: „Видиш ли тате [...]”

МЕСТО: Стара Кална

НАЗИВ ФАЈЛА: Stara Kalna 2 BS 2015

ИСТ1: (3:00) А одавна овде у Калну у Белевицу овце имало доста? САГ: Ууу свађали се за по путове тамо овој друмско кој че да претекне да напасе.

ИСТ1: (4:00) Али тој за мечку ту како тој ишло? САГ1: Па остави га, где га сине мечка че да дојде а нема него бајаги там...

ИСТ2: (6:30) А откуда се узме земља за те црепње? САГ1: Па има сине ка # Овам негде копали. Куде # Босанку тамо и кам варош у брег има. Она дојде као (показује руком) глинава нека земља и од њу се праило. Праило се и # Е са(к) ћу ти кажем тој да снимаш. Није имало прашак, није имало сапун.

САГ1: (7:45) [...] направи много леп сапун. А ја немам от кво толко да скупим тој да праим. Закољемо по јарету и једно друго. Квој че то да направи. Свиње не кољемо овде ни.

САГ1: (8:50) Ту је смо праили кућу, циглу све. Муж ми вели: „Деца, че гледа(ј)у игралиште доле.” Он мислио то је че да буду деца ту и да седу.

САГ1: (10:20) Па на Вериге се кувало. И млеко # котленце # имало. Тикве скуваш. Оно друго све. За свиње имало. Ове разрушило се. И овој че падне. (показује погледом)

НАЗИВ ФАЈЛА: Stara Kalna 3 BS 2015

ИСТ1: Видим реновирају кућу. САГ1: (00:20) Да, да средили ју. И онде купили плац до Слацана онам штонобеше на водоинсталтер. Иии # па че си се врну ***.

НАЗИВ ФАЈЛА: Stara Kalna 4 BS 2015

САГ1: (4:39) Једна успомена сине шта ч*** шта да радиш. *Оно Људеј нече троше паре. А ја # малу пензију имам. Ос(о)м иљада. По пола примам. Децава ми узела тражили ја*** шпорет да ми купе. Шпорет ми стар. Они велу прешла сам године нечу да умрем не могу да плате кредитат. (смеје се)

МЕСТО: Вртовац

НАЗИВ ФАЈЛА: Vrtovac 1 BS 2015

САГ1: (4:20) Узела, не мог да испрешивем сукње. ГОСТ: *** пада САГ1: Опаде све, па неће па неће па... ГОСТ: Нема, стар чоек шта да радиш.

НАЗИВ ФАЈЛА: Vrtovac 2 BS 2015

САГ1: (01:15) Не знам више кво ћу ти казујем.

НАЗИВ ФАЈЛА: Vrtovac TV 1 2015

САГ2: (5:15) [...] на Бога повојница. Па се у њу ставља парка. Па се увечер ломи ко ју нађе први ће има срећу. (смеје се) (ИСТ: Аха.) Кој си има срећу он си има.

САГ2: (8:56) Ја имам преунуку. На камион да натовари играчке. Па велим: „Сине, шта ће ти ово? Вели: „Бака, да се играм.”

МЕСТО: Јаловик Извор

НАЗИВ ФАЈЛА: Jalovik Izvor 1a BS 2015

САГ1: (00:25) А тој су мушкатле. И овој су ми јесенице. Оне ће се скоро да да се расцветају.

НАЗИВ ФАЈЛА: Jalovik Izvor 1b BS 2015

САГ1: (4:00) Цвеће # беремо по планину. Ће да уз*емо да # претемо венци.

ИСТ: (5:26) А јел то на тај дан? На на Ђурђевдан? САГ1: Да, да. ИСТ: И тад се ... Ал то се знало свако како сече те уши? САГ1: Па ссс тој који стари људи они знају па то по малчице горе на вр (ИСТ: Аха) а не доле у оно[...] Оно ће да умре. И тако.

САГ1: (08:39) Ја чим грми ја бежим. И набијем прсти у уши и ништа. А они оне ми се смеју. Ма смејте се ви колко оћете # мене стра.

ИСТ: (9:00) Србијанка неће да прича. Да вреви. САГ1: Па неће. Она ра она је госпођа, а ја сам сељак.

САГ1: (16:20) „Данас се не бије” [...] Ја сам ти рекла то ја не смем данас да поменем. „Немо е немо ме ти изазиваш. Саг ће да те игра # мирко.”

САГ1: (18:05) Мати се кара, ока: „Немо да дираш оно ће да ти тај се подљути па ће ти одсечу руку.” Оће реко ми одсечу. И печем лук.

НАЗИВ ФАЈЛА: Jalovik Izvor 2 TV, 19. 9. 2015.

САГ1: (00:01) [...] Она си овде сама у село ово повише. И тако се саставимо да си попричамо старински и: # Та је баба далеко ли остала дал ће дојде скоро?

САГ2: (04:20) Машина што се шије. ИСТ: Али то она која се гази доле? САГ1: Да, да, да, да, да, дабоме, дабоме што се гази. Значи ви оће да оснивате па после да пуштате на телевизор?

САГ1: (6:05) (долази комшиница) (виче) Ајд овам да казујемо на девојчево какво [...] Остави тој туј. САГ3: Не могу идем горе д’ однесем ствари. САГ1: Па ја ти сад идем а девојчево оће да вревимо бре. САГ3: Саћу дојдем. САГ1: Ааа ја ћу те чекам [...].

САГ1: (13:00) Не знам забарила сам. Ја доста ја доста каза. Ће направе целу серију сас мене.

САГ1: (17:05) А добро. Она једно снима ти друго и ће састаите и ће да буде. Мене има да слушају сви. ИСТ: Аха. САГ1: Ако нека ја сам стара, ћу умрем па нека да оста(в)им успомену.

САГ1: (19:00) А до када ли ће буде овај серија „Село гори а баба се чешља”? ИСТ: Не знам. Не пратим ја то баш. Знам знам отприлике онако али # не знам. САГ1: А ви како ће *** (бука) да направите? ИСТ: Па ми ћемо да скупимо све приче овде из вашег краја како се некад живело па ћемо онда то да објавимо на интернету. САГ1: Аааа. ИСТ: Па сад не знам дал ви имате децу али ми ћемо то да да јавимо овде у библиотеци кад буде било па знаће се, вероватно ћете ви то и да чујете. (САГ1: Аха, аха) То ће вероватно догодине да буде. Јер док ми средимо и ми имамо доста материјала. САГ2: *** ће буде на вести или на телевизију?

САГ2: (21:20) Зет ће ми буде сьг и он за # *** до Петровдан онам на лето навршил да буде у пензију он. Ћерка ми она кући као и свака. Али кад ми # где ће то дете?

САГ1: (22:30) Који најде пара он ће газда. Који најде васуљ кромпир он ће копач овчар.

САГ1: (23:15) А тој на лебац се натура све једно друго и кад се саставе да ручају они на ломе леб. И који најде какво он који најде марузов он ће копач. Који најде *** он овчар. Који најде пару он ће газда. И од и дрен турамо брстину. Који најде дренце дрвцето он ће здрав.

САГ1: (24:55) Има саг вукови код нас пуно. ИСТ: Мхм. САГ1: Има има *** САГ2: Оно данас сви вукови. (***) Данас сви вукови (смеје се) хаха па реко сви вукови данас. САГ1: Па нема но ми ће се подигимо нема нема људи нема никаво. Ће ни поједу и нас. САГ1: (25:30) Ајде. Ви си попречајте ту и сас Наду а ја имам да пуштам овчице идем да и(х) пуштим а ти докле чекаш другарицу ви си попречајте. САГ2: Па де поседи бре. САГ1: Па ја поседела. САГ2: Горе немаш ништа. САГ1: Видиш да се *** (О)ће да пуштим овчице ја ил неће да попасују. САГ2: Немаш горе ***пасују *** а сад ти ово друштво неш да најдеш никада.

МЕСТО: Алдина Река

НАЗИВ ФАЈЛА: A.Reka u Stipini 1 SPBR 22.08.2016

ИСТ: Она ми рече да дојдемо да вревимо САГ1: *Мал (ма јел) оће да дође код бабу? САГ2: (5:35) Ел имало крст горе у село? САГ1: Има, има, има [...] Има крст. Саг оно нема никој. Не иду. Кој ће д' иде?

САГ2: (11:47) Причај кад ти била свадба. САГ1: Па оћу да причам бре ја не знам к'оме зову.

НАЗИВ ФАЈЛА: A.Reka u Stipini 3 SPBR 22.08.2016

САГ3: (01:27) А ти, оћеш и ти *свајко? А? А? Не? Ја видим да си се нешто удесила? Јело, кад ће да дође овије комшије? Јесу стигли од мора?

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, Петра. *Балканско езикознание*. В. Търново: Фабер, 2002.
- БЕЛИЋ, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905): VII–CXII, 1–674.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говори Бучума и белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): XII–XV, 1–178.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говор Алексиначког поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина). *Исходишта I* (2015): 31–42.
- БУЖАРОВСКА, Елени, Лилјана Митковска. Негираните независни да-конструкции. З. Тополињска (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонскије да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 22–48.
- БУКУМИРИЋ, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 1–356.
- ГАЛДОВА, Убавка. *Условниот период во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2008.
- ГАЛДОВА, Убавка. Да-конструкциите во условниот период. З. Тополињска (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонскије да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 62–77.
- ГРИЦКАТ, Ирена. О неким ефектима вишеслојне миксоглоотије на јужнословенском земљишту. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXXVI/1* (1993): 31–62.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. Развој футура у старосрпском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LV/1* (2012): 83–103.
- ИВАНОВА, Ценка. Балканославјанска глаголна колокација (конвергентен и дивергентен аспект). П. Асенова, А. Петрова, Ц. Иванова (ур.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неологија*. В. Търново: Фабер, 2010, 149–162.
- ИВИЋ, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима Баната. *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ-ЈЕДИНСТВО, 1990, 189–198.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и нивова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумедијско-војвођанског дијалекта II: Морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–585.
- ЈАЧЕВА-УЛЧАР, Елка. Да-конструкциите во црковнословенските ракописи од македонска редакција. З. Тополињска (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 162–169.
- МАКАРЦЕВ, Максим. Инновации в глагольной системе славянского говора Бобоштицы (обл. Корчи, Албания). А. М. Молдован, С. М. Толстая (ур.). *Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов Минск 2013. Доклады российской делегации*. Москва: Индрик, 2013, 512–534.
- МАРКОВИЋ, Марјан. *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-стирскиот регион* (во балкански контекст). Скопје: МАНУ, 2007.
- МЛАДЕНОВА, Дарина. Граматикализација глагола *xotěti* в болгарских диалектах в свете ареальной лингвистики. П. Асенова, А. Петрова, Ц. Иванова (ур.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неологизми*. В. Търново: Фабер, 2010, 219–251.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Дијахрони и синхрони аспекти аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Майице српске за славистику LXXI/LXXII* (2007): 357–375.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Исходишта I* (2015): 267–279.
- РАДИЋ, Првослав. Глаголске *he-* конструкции у говорима Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LX* (2004): 135–145.
- РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ, Софија. Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник XLI* (1995): 521–570.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 319–614.
- РУСАКОВ, А. Ю. Малый диалектологический атлас балканских языков: взгляд на цыганский. А. Н. Соболев, А. Ю. Русаков (ур.). *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург, Мюнхен: Biblion Verlag, 2005, 251–256.
- СОВОЉЕВ, Андреј. Тимочко-лужнички говори у јужнословенској Ч, Ц-зони. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 85–106.
- СОВОЉЕВ, Андреј. О пиротском говору у светлу најновијих истраживања. *Пиротски зборник 21* (1995): 195–214.
- СОБОЛЕВ, Андрей. *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск*. München: Biblion Verlag, 2003.
- СТАНОЈЕВИЋ, Маринко. Северно-тимочки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник II* (1911): 360–463.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. Инфинитив vs да-субјунктив у формули *velle-*футура. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 149–160.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Полски-македонски. Граматичка конфронтација 8. Развојок на граматичките категорији*. Скопје: МАНУ, 2008.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. Изражавање будућности у дискурсу раселиених лица са Косова и Метохије. *Косовско-метохијски зборник 5* (2013): 301–320.
- *
- BARA, Maria, Thede KAHN, Andrej SOBOLEV. *Южноарумынский говор села Турья (Пинд)*. [Die südaronumunische Mundart von Turia (Pindos)]. München: Biblion Verlag, 2003.
- BORETKY, Norbert. Grammatical Interference in Romani: Loan Formations for Foreign Categories. *Acta Linguistica Hungarica* 46/3–4 (1999): 169–200.
- CROFT, William. *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*. Longman Linguistic Library, 2000.

- D'HULST, YVES *et al.* Syncretic and Analytic Tenses in Romanian. O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, 355–374.
- ELŠIĆ, Viktor, Yaron MATRAS. *Markedness and Language Change: The Romani Sample*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006.
- FEUILLET, Jack. 2010. Aperçu diachronique des systèmes verbaux balkaniques. П. Асенова, А. Петрова, Ц. Иванова (ур.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неология*. В. Търново: Фабер, 2010, 16–23.
- FRIEDMAN, Victor. Romani in the Balkan Linguistic League. C. Tzitzilis, K. Symeonidels (eds.). *Valkanikē Glōssologia: Sygkhronia kai Diakhronia/Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie*. Thessaloniki: University of Thessaloniki, 2000, 95–105.
- HARRIS, Alice, Lyle CAMPBELL. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HASPELMATH, Martin. The European Linguistic Area: Standard Average European. M. Haspelmath, E. König, Oesterreicher, W. Raible (eds.). *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, Vol. 2. New York, 2001, 1492–1510.
- HEINE, Bernd. Grammaticalization. B. D. Joseph, R. D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Publishing, 2003, 575–601.
- HEINE, Bernd, Tania KUTEVA. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- HEINE, Bernd, Tania KUTEVA. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- HEINE, Bernd, Motoki NOMACHI. Is Europe a Linguistic Area? M. Nomachi (ур.). *Grammaticalization in Slavic Languages*. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2011, 1–26.
- HINRICHS, Uwe. Südslavische Sprachwissenschaft und Südosteuropa-Linguistik. *Zeitschrift für Balkanologie* 33:1 (1997): 9–25.
- HOPPER, Paul, Elizabeth TRAUOGOTT. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- JOSEPH, Brian. Romanian and the Balkans: Some Comparative Perspectives. S. Embelton *et al.* (ур.). *The Emergence of the Modern Language Sciences, Volume 2: Methodological Perspectives and Applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999, 217–236.
- JOSEPH, Brian. Is Balkan Comparative Syntax Possible? M. L. Rivero, A. Ralli (eds.). *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2001a, 17–43.
- JOSEPH, Brian. Is There Such a Thing as 'Grammaticalization'? *Language Sciences* 23 (2001b): 163–186.
- КАЦМАРСКА, Elzbieta, Motoki NOMACHI (eds.). *Slavic and German in Contact. Studies from Areal and Contrastive Linguistics*. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2014.
- LELUDA-VOSS, Christina. Der Dialekt von Kastelli (Achaia): Ähnlichkeiten und Unterschiede zum Standardgriechischen. А. Н. Соколов, А. Ю. Русаков (ур.). *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург, Мюнхен: Biblion Verlag, 2005, 147–154.
- LINDSTEDT, Jouko. Linguistic Balkanization: Contact-induced Change by Mutual Reinforcement. *Studies in Slavic and General Linguistics* Vol. 28, *Languages in Contact*, 2000, 231–246.
- LINDSTEDT, Jouko. Multilingualism in the Central Balkans in Late Ottoman Times. M. Makartsev, M. Wahlström (eds.). *In Search of the Center and Periphery – Linguistic Attitudes, Minorities, and Landscapes in the Central Balkans*. Slavica Helsingiensia 49 (2016): 51–67.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. The Balkan Sprachbund Properties. O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004a, 1–55.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. The Syntax of the Balkan Slavic Future Tenses. *Lingua* 114 (2004b): 517–542.
- МИТКОВСКА, Liljana, Eleni BUŽAROVSKA. Deontic or Epistemic? Habère as a Modal Marker of Future Certainty in Macedonian. E. Leiss, W. Abraham (ур.). *Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar. Studies in Language Companion Series 149*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014, 193–218.
- NOMACHI, Motoki (ed.). *Grammaticalization in Slavic Languages*. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2011a.
- NOMACHI, Motoki (ур.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Sapporo: Slavic Research Center Hokkaido University, 2011b.
- PETROVIĆ-RIGNAULT, Marijana. A propos du futur et de la modalité: description du futur en Valaque – dialecte Daco-Roumain de Serbie orientale. *Balkanica* XXXV (2005): 185–198.
- ROBERTS, Ian. *Diachronic Syntax*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- ROBERTS, Ian, Anna ROUSSOU. The History of the Future. D. Lightfoot (ed.). *Syntactic Effects of Morphological Change*. Oxford: Oxford University Press, 2002, 23–56.

- SCHALLER, Helmut. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Universitätsverlag Carl Winter, 1975.
- SCHALLER, Helmut. Remnants and Representatives of Old Substrate and New Adstrate Languages. М. М. Макаревич, И. А. Седакова, Т. В. Цивьян (ур.). *Балканский тезаурус: Начало*. Москва: ПРИНТ ПРО, 2015, 73–76.
- SOBOLEV, Andrej. On the Areal Distribution of Syntactic Properties in the Languages of the Balkans. О. Мишеска Томич (ур.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 2004, 59–100.
- SOBOLEV, Andrej. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (I). Problemstellung, Materialien und Kommentare, Kartenanalyse*. Scripta Slavica Band 2. Marburg – Lahn: Biblion-Verlag, 1998a.
- SOBOLEV, Andrej. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (II). Sprachkarten*. Scripta Slavica Band 3. Marburg – Lahn: Biblion-Verlag, 1998b.
- SOBOLEV, Andrej. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (III). Texte*. Scripta Slavica Band 4. Marburg – Lahn: Biblion-Verlag, 1998c.
- THAU-KNUDSEN, Erik. Ways to Express Future Tense in Balkan Languages: Grammaticalization of *Volo* and *Habeo* with Special Regards to Eastern South Slavic. А. Ю. Пусаков (ур.). *Материалы XXVII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов II, Балканские исследования*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 1998, 64–71.
- TOPOLIŃSKA, Zuzana. Quelle est l'interprétation la plus plausible du terme „syntaxe balkanique”. *Sixième Congrès international des études du Sud-Est Européen*. Sofia, 1989, 101–108.
- TOPOLIŃSKA, Zuzana. O pewnych niedocenianych balkanizmach w systemie werbalnym języka serbskiego. *Јужнословенски филолоџ LXIV* (2008): 509–514.

Mirjana Mirić

THE DEGREE OF GRAMMATICALIZATION
OF DE-VOLITIVE FUTURE IN TIMOK VERNACULAR

S u m m a r y

This paper deals with the process of grammaticalization of de-volitive future as one of the prominent linguistic features of the languages of Balkan Sprachbund. It investigates the contemporary form of the future tense in the framework of grammaticalization theory, with particular focus on the contact-induced grammaticalization characteristic of Balkan Sprachbund. The aim of the paper is to quantitatively illustrate the degree of grammaticalization of de-volitive future in the Timok vernacular, as well as the loss of infinitive form and its substitute with subjunctive *da*-construction.

The research is conducted on the authentic material from the Serbian Timok vernacular, taken from the DABI database (Digitalni arhiv Balkanološkog instituta – Digital Archive of Institute for Balkan Studies). The analysis is based on the sample of 256 examples of future tense and full affirmative and negative forms of the volitional verb *hteti* (want), taken from the speech samples of 30 native speakers from 12 villages.

The results indicate the absence of the synthetic type of future tense, given that the speakers used only the analytic type. In addition, a high degree of grammaticalization of de-volitive future is noticed. It is shown that, along with future tense markers in Modern Greek (*tha*), Bulgarian (*šte*), Macedonian (*ke*), Albanian (*do*), Romani (*ka*), and Arumanian (*va*), the future tense marker in Timok vernacular (*će*) is an uninflected tense form – the frozen form of the 3rd person singular of a volitional verb meaning ‘want’ (*xotěti* in Balkan Slavic) which has turned into an invariable particle followed by a main verb inflected for person. Apart from the 1st person singular form (*ću*), which is still an inflected auxiliary, the Timok vernacular shows complete grammaticalization of the volitional verb in the future tense. The final phases of grammaticalization are present, namely the decategorization (the loss in morphosyntactic features of the erstwhile volitional verb), as well as the erosion (the loss in the phonetic content, given that *će* has turned into an uninflected clitic). With regard to the loss of infinitive, the analysis exemplified the complete absence of infinitive, both from the future tense and from the constructions following the full forms of the verb *hteti*. The speakers used only subjunctive

da-constructions. Furthermore, the variation in the use of the subjunctive *da* form has been observed: constructions with and without *da* are equally present in the corpus.

The research reinforces the idea of universal linguistic tendency towards analytism, which generally characterizes grammatical balkanisms.

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35/IV, 11000 Београд, Србија
mandic.mirjana@gmail.com

[Примљено: 31. марта 2017;
прихваћено: 15. маја 2017]